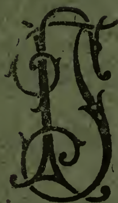

ВОЛОДИМИР ОСТРОВСЬКИЙ.

ВІВЦІ І ПАСТИРІ.

ОПОВІДННЯ

З ЖИТТЯ ХОЛМЩИНИ.

ЛЬВІВ. 1922.

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА „РУСАЛКИ“.

Випуск 17

ВОЛОДИМИР ОСТРОВСЬКИЙ.

ВІВЦІ І ПАСТИРІ.

ОПОВІДННЯ

З ЖИТТЯ ХОЛМЩИНИ.

ЛЬВІВ, 1922.

ВИДАВНИЦТВО „РУСАЛКА“.

ДРУКАРНЯ СТАВРОПИГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ
ПІД УПРАВОЮ Ю. СИДОРАКА

ВІД АВТОРА.

Оповідання, що увійшли в цю збірку, охоплюють період від з'єднання унії з православієм (11. травня 1875 року) до маніфесту про релігійну толеранцію (17. березня 1905 р.).

Зазначений тридцятилітній період являється дуже цікавим в історії Холмщини, а саме боротьбою російського уряду й московських батюшок з так званими „уніятськими нововведеннями", а також з „калакутами", „перекинчиками", а офіційно — „упорствуючими".

Цими іменами називали бувших уніятів, які після скасування унії в 1875 р. опинились між двох церков — православною та католицькою.

Московське православне духовенство, незнайоме з умовами місцевого життя, щоб перетягнути „упорствуючих" уніятів до церкви, виявило багато безтактовности, жорстокости і навіть ізуверства. Вживаючи грубих поліцейських засобів, воно дуже пошкодило справі, відштовхнувши від церкви й української народности біля двохсот тисяч душ.

Ці поліцейські засоби довели до цілої низки карних злочинств: вбивств, насильств, коцунств і т. инше. Цікаві матеріяли до історії боротьби з „калакутами" находимо в книжці сенатора Ф.

Коні, б. члена Сідл. окружн. суду, „Уніятскія дѣла“, фактичними даними якого й користувався автор оповідань, поруч з матеріялами, зібраними особисто.

Не менше жорстокости, нетолерантности, чоловіконенавистництва виявило й католицьке духовенство.

У дану збірку увійшло чотири оповідань; решта оповідань з цього циклю, з „героями“ — ксьондзами будуть видані другою книжкою під тою-ж назвою „Вівці і пастирі“.

ОЧИЩЕННЯ ЦЕРКВИ.

I.

Сиділи на ґанку.

Він був великий, просторий, які бувають тільки при „плєбаніях“. Довкола заріс густим зеленим вином, мав багато тіни й нагадував собою альтанку.

На столі, що з весни стояв на ґанку, щось примхливо базікав самовар. Поруч нього широко, як сама матушка, стояла поливана миска з сиром. Далі взявся під боки великий брюхатий збанок, наповнений до краю молоком; він зухвало дивився в усі боки й наче промовляв: „Ану, хто вип'є все?“ Але найбільш красномовні були булки й коржики, що аж просилися у ріт.

Матушка, гладка тридцятилітня жінка, глянула на о. Євмена своїми теплими блакитними очима й коротко спиталася:

— Може шинки з'їси?

— Всякоє даяніє благо, — покірливо-смиренним голосом відповів о. Євмен, заплющуючи праве око, — ти знаєш, що я ні в чому не можу тобі відмовити: як даси — мушу з'їсти.

Матушка принесла з комори кілька величезних шматків шинки й почала пробувати.

— Фі. Яка тверда. Наче подошва. Мало зуба не зламала! А щоб тобі!

І кинула недоїдений шматок Жучкові, що давно вже робив певні натяки своїм лахматим хвостиком.

— Лядвія моя наполнішася поруганія, — зітхнув о. Євмен, бачучи, як шинка впала у сміття.

Щоб решта шинки теж не дісталася Жучкові, батюшка усю загарбав собі й з'їв, після чого тихо сказав:

— Взалкал єсмь, аки у пустині. Окропи уста мої!

— Дать чаю?

— Ні, на чай не маю апетиту, — тяжко дихаючи й лукаво заплющуючи праве око, відповів о. Євмен, — краще дай молока.

Випивши чотирі шклянки молока, о. Євмен глибоко зітхнув і ніжно сказав:

— А тепер, дорога матушко, апетит вже з'явився; дайте чаю.

— Знаю тебе! — посварилася матушка білим пухким пальчиком й налляла о. Євменові чаю в його „архирейську кальошу“; так він називав свою величезну філижанку.

Почалося мовчазне пиття чаю.

А май, що щедро одягнув зеленю не тільки всю садибу о. Євмена, але й все село, весело дивився на землю соняшнім оком та дихав на неї пахощами квітів і молодого листя.

— Ну, — підводячись з-за стола, сказав о. Євмен, — треба біля бджіл попрацювати.

Це значило — повештатися між вуликів, бо соромно-ж без праці сидіти.

Одягнувши підрясника, щоб хто-небудь не побачив у штанах, о. Євмен поволі зійшов з ґанку і пішов у садок.

Спокій, що переливався в кожному струмику повітря, наповнив душу о. Євмена вщерть. В його серці, як і на небі, не було ні одної хмаринки. Задоволення життям він відчував усією своєю істотою.

І йому здавалось, що ніщо не могло-б відняти в нього цього спокою.

Але...

II.

Біля одинадцятої години, коли о. Євмен не встиг ще зазирнути й до половини вуликів, до чуткого ієрейського вуха долетів гуркіт незнайомих колес.

— Хтось чужий їде, — подумав о. Євмен, — мабуть, бричкою.

Гуркіт возів своїх парафіян він добре знав і не помилявся.

Невідомий переїзжий зацікавив о. Євмена, й він підійшов ближче до плоту. Гуркіт наближався. Ось-ось бричка повинна була проїхати біля плоту. Але ні. Враз гуркіт почувся з боку, в підвірку.

— Невже до нас? — заметушився о. Євмен і, топчучи городину, швидко пішов до плебанії.

Матушка, побачивши з кухні несподіваного гостя, кинула усю роботу й побігла у покої переодягатися. Параска й Оленка забули про все на світі й дивилися у вікно з роззявленими ротами.

А Жучок, полаявши, скільки належиться для поважного пса, почав висловлювати гостеві почуття пошани; так він завжди робив, коли бачив священицьку рясу.

— А! о. благочинний! — скрикнув о. Євмен так радісно, наче-б увесь час тільки й мріяв про о. благочинного. — Нарешті завітали! Просимо до хати.

Тричі поцілувались і пішли.

У сінях трохи затримались, бо через кухню ніяково було вести гостя, а через парадні двері давно ніхто не ходив і завіси та замок трохи заїржавіли.

Нарешті о. Євмен переміг вперті двері й ввів о. благочинного в кімнату. Вийшла матушка, як пава, у довгому святошному вовняному капоті, кольору молодої моркви, вже причесена й навіть трохи наперфумована.

— І красуня-ж ви, матушко! — вигукнув з захопленням о. благочинний, — наче жена Гурія. Бережіться-ж, о. Євмене, як би хто матушку не вкрав. Пси у вас дуже гостинні.

— Тут не тільки нас, старих, — і дівчат нікому красти, — кокетливо відповіла матушка.

Використавши хвилинку, коли благочинний вийшов до візника, подружжя обмінялися деякими думками.

— Чого його лихо принесло? — спиталася матушка вже натуральним тоном. — Може донос який?

О. Євмен зрушив плечима.

— Та Бог його знає. Так, мабуть. Звичайний об'їзд благочинія.

— О, ні! Я щось бачу в його обличчі... І тон якийсь холодний.

— Значиться, треба підогріти його. Не поскупись же, матушко, з обідом.

— Не вчи, знаю, що робити...

Увійшов благочинний.

— Може чаю випили-б? спитався упередливо о. Євмен.

— А може-б спочатку про справи побалакали?

— Ні, ні, — запротестувала матушка, — чай вже на столі. Прошу.

Вона глянула на о. Євмена, й він прочитав у її очах:

„А що? казала тобі, що щось є“...

О. Євмен і сам зауважив офіційний тон благочинного. І це його страшенно здивувало. Парафія в нього в порядкові. Можна сказати — одна з найкращих. Упорствуючих дуже мало. Та й тих він потроху притягає до церкви. Всі його поважають, люблять. Що-ж би це значило?

Сіли до столу.

Матушка була жвава й рухлива, як дівча. Очі сяли. Уста палали.

Знову на столі з'явилися — й сир, і масло, і самовар, і збанок, і коржики. І нарешті — яєшня. Властиво, трудно було встановити, чи це була яєшня з шинкою, чи шинка з яєшнею... До яєшні прийшла, як звичайно, й пузатенька карафочка з вишнівкою, як дівочий поцілунок.

— А тепер і побалакаємо, — мягко сказав благочинний після чаю.

Запалили цигарки.

— Справа така, — почав благочинний: — консисторія й владика трошки незадоволені з вас...

— З мене? — щиро здивувався о. Євмен, вражений несподіваною вісткою, як громом. — Хіба-ж не в мене найкраще стоїть справа?

— Правда, у вас упорствуючих мало, але якою ціною це купується? Ціною чистоти православія! Це сказав мені сам владика. Ви досі не очистили церкви від уніятських нововведеній.

— Бо цього зараз не можна зробити, — гаряче відповів о. Євмен.

— Ми перш за все повинні виконувати накази влади.

— Я не міг... зрозумійте-ж...

— Ви повинні були, о. Євмене. Цього вимагає дисціпліна, послушаніє... Мене для цього й післали сюди. І я гадаю, що ми з вами, як старі приятелі, зрозуміємо один одного. Чи не правда, о. Євмене?

Лоб в отця Євмена вкрився зморщками. В очах заблимали вогники болю й трівоги.

— Що-ж! — продовжував благочинний, — треба виконувати... Хіба-ж мені приємно приїздити до вас з такою місією? А мушу...

О. Євмен узяв себе в руки й спокійно спитався:

— То може показати вам справи й акти?

— Ні. Я знаю, що все це у вас у чудовому порядкові. Може ми краще до церкви заглянемо.

Взяли капелюхи й пішли.

Матушка, виглянувши з вікна кухні, подумала:

— Почекай же! Візьму я тебе сьогодні.

І вона ще з більшою енерґією загукала:

— А ну, дівчата, жвавіш! Качки зарізані? Рибу чистіть. Дров немає. Біжіть по воду! Та швидче-ж!

III.

До церкви панотці пішли навпростець, стежкою. Ледве виглянули з садка, перед їх очима розгорнувся один з тих сільських краєвидів, від яких, як від невинного личка дитини, щось ворушиться в душі.

В кількох кроках за садком ішла дорога, за нею — величезний город, а посередині його — ставок, як віночком оповитий „золотою“ та „срібною“ вербою з дрібненьким тремтючим листям А далі, на горбику, серед густої зелені — церква. Деревляна, стара, збудована біля ста років тому. Всі ознаки старої української архитектури: й своєрідна баштенька на деревляній крівлі, й кількаповерхові дашки зпереду, й узорчатий чотиреконечний хрест, зроблений руками благочестивого коваля, й небілені, негибльовані стіни з нерівно обрізаними кінцями „балів“ і т. д.

В дрібницях церква була груба й незугарна. Але на певній відстані, на тлі блакитного неба й яскравої зелені, вона була так казково-мальовнича, що благочинний аж скрикнув:

— А-а! Яка краса! Чудово! Мати постійно перед собою такий краєвид — це-ж половина щастя. Гарно, гарно!

— А консисторія хоче, щоб я оцю художню картину попсував, — колюче зауважив о. Євмен.

У благочинного низко зсунулися брови.

— Чому попсувати?... Я гадаю, що як би замість башти стояла отака, знаєте, велика розмальована „русская баня“, синя або зелена, які бувають у нас в московській губернії, то ще краще було-б...

— А на мою думку, це було-б зовсім негарно.

— Ну, ну, ну, о. Євмене! Не кажіть. Це було-б гарно. Так, було-б гарно. Й ви обов'язково зробіть баню. Це вам, як що хочете, офіційний наказ.

О. Євмен нічого не відповів.

Підійшли до церкви. Навколо неї стояли у квітках каштани, як величезні канделябри. Тягнулися до неба стрункі тополі, а травка довкола церкви стелилася мягким килимом, манючи сісти...

— Гарно, гарно, — повторював благочинний. — Як тут, мабуть, чудово у свято, коли оцю зелену травку вкриють, як квіти, молоді жінки та дівчата!

— А серед них — ще нерозвинені квітки — діти...

Благочинний озирнувся на село.

— І тут гарно...

— Еге, — многозначно підкреслив о. Євмен, — краще, ніж думає консисторія...

IV.

Увійшли до церкви. Повіяло таємничим холодом святощів. Пан отці якось мимохіть забалакали трохи тихше.

Вівтар не звернув особливої уваги благочинного; тут усе було, як звичайно. Одно тільки вразило благочинного: „царські врата“ були відчинені.

— Що це значить?... Забули зачинити?

— Ні, — твердо відповів о. Євмен, — царських врат я ніколи не зачиняю...

— Як же так?! — майже скрикнув, здивований благочинний.

— Та так. Парафіяне не призвичаєні. „Ми, кажуть, хочемо бачити й вас і престол. Не ховайтесь від нас“.

— А ви й послухались!

— Не можу-ж я оцих темних вівець розганяти. Цим рятую парафію. А як би цього не робив, давно-б усі вівечки розбіглися, й консисторії нічого було-б висилати отця благочинного.

О. Євмен чемно всміхнувся...

Благочинний зрушив плечима й холодно відповів:

— Не добре, отче, не добре... „Устав“ порушаєте.

Вийшли на солею.

Після ясного денного сонця у середній церкви здавалося трохи темно. Ледве примітний морок м'якго, як кадильний дим, танув у ріденькому світі, що вдирався через віконця стін. У пів-

світі церкви зникали й всі різкости фарб і барв паперових квітів, зроблених руками дівчат, й стіни, вимащені якимсь сірим вапном, і старі, як церква, образи, що наче вросли у стіни...

Благочинний уважно оглянув церкву. Слова, що вже готові були злетіти з його уст, завмерли. Його вразила гармонія простоти та наївности, що панувала тут довкола, зливаючись у щось суцільне, своєрідне й грубо-могутнє, як колишнє просте кремезно-різке життя напівсвідомого селянина.

О. Євмен уперто мовчав, ясно бачучи перемогу краси минувшини над благочинним. Але ця перемога трівала не довго. Озирнувшись на іконостас, благочинний враз перемінився.

— Так, так, — беззмістовно забалакав він, — іконостас того... гарний...

— Трохи грубий... справжні володимирські богомази малювали...

Благочинний пригадав собі свою ролю ревізора й з апломбом зауважив:

— В усякому разі — ікони справжні православні. Навіть — художні. Не то, що оці ваші, — спалахнув його голос, а рука простяглася в напрямку образів, що висіли на стінах церкви. — Хіба-ж це ікони!

Він швидко зійшов з солеї й попрямував до образа св. Миколая.

— Подивіться самі. Прости Господи, карикатура. Лице криве, наче-б у святителя був флюс. До того же якесь незвичайно біле, як у сухотника. А зверніть увагу на тіни біля носа, біля очей та під підборіддям, — червоні, бігме, червоні тіни.

Замісць волосся — купа жовтої охри, борода — неначе лопата, а очі... гляньте, які очі!... Дві сині крапки. Взяв хтось ляхмусу, мазнув два рази пальцем, — ось і очі. Ну, а рука, а пальці? Хіба ж це благословляючі пальці? Якийсь дерев'яний виделок, а не пальці. Взагалі вся фіґура така, наче б її спочатку хтось побив у ступі, потім накрохмалив і висушив... Ну, подивіться, хіба ж я неправду кажу?

— Так воно, так, — нетвердо відповідав о. Євмен, дивуючись у душі, як це він досі не примітив карикатурности образів, — що ж... ікони старі, з часів унії. Бідота була... Де же було взяти кращих?...

Благочинний не слухав. Він вже стояв перед іконою св. Ґеорґія.

— Неможливо, неможливо! — лунав його голос у пустій церкви. — Сині вуса, а очі жовті. Хіба ж так буває! А як сидить св. Юрко на коні. Боком, а голова—у профіль. Як раз як у поганців еґиптян, або асирійців. А постать яка! Ну подивіться, отче! Хіба ж св. Юрко був такий маленький та горбатенький? І сидіти не вміє. Бігме, зараз упаде з коня та просто в пащеку драконові...

О. Євмен лише час від часу зауважував:

— Так, правда ваша, отче, образ намальовано трошки ненатурально...

— Не трошки, шановний отче, не трошки, а зовсім погано. Це не образ, а образа Божа. Зневажання храму святого.

Благочинний різко відвернувся й пішов у „притвор“.

— Ааа! У вас тут і роспяття й вода свячена мачати пальці. Все, як у костьолі... А-а-а.

Благочинний зазирнув у посуд з водою під роспяттям.

— Тут, мабуть, вже й жабки завелися...

— Призвичаїлися парафіяне, — виправдувався о. Євмен, — з часів унії... Це не шкодить... Навпаки... Тому я й не касував...

— А скульптура яка! — протягнув благочинний, дивлячись на деревляне роспяття, — хіба ж буває у людини так багато ребер? А які криві руки та ноги!

Благочинний враз сказав суворо:

— Непристойно й соромно.

Відвернувся, пройшов мовчки через усю церкву, швидко перехрестився у вівтарі й вийшов з церкви.

V.

Матушка однаково пильно стежила як за кухнею, звідки вона готовилась зробити рішучу атаку на благочинного, так і за настроєм панотців.

Ще здалека по ході, нахилу голови й рухах вона прочитала незадоволення благочинного.

— Нічого, поправимо, — думала вона, — й голосно гукнула на служниць; — а ну, дівчата, накривайте, батюшки вже йдуть... Спробуємо свою силу!

Майже одночасно з панотцями до плебанії підійшов й гминний писарь зі своєю молодою жінкою; їх матушка запросила на обід для більшого товариства та настрою.

— Ми до вас, о. Євмене, — басом ґукнув здалека писарь Ярчук, — кажуть, що „сосуди" ваші вимагають такої ж очистки, як і церква наша.

Благочинному натяк писаря подобався. Слово по слову й почалася досить вільна, весела розмова.

А тим часом матушка виставила на столі проти благочинного цілу артилєрію з пляшок ріжного калібру... Глянув благочинний — і аж заплющив очі від несподіванки.

— Гм, — промичав писарь, — очистити це не легко. Але не слід падати духом. Бог допоможе. Благословляйте, отці...

Компанія була добірна. Пані де-який час ішли в ногу з чоловіками. І тільки зауваживши, що далі вже вони покотяться самі, як кам'янці з гори, почали пропускати черґу...

За столом було весело. Всі хотіли говорити й ніхто не мав терпіння инших слухати.

— Так, отче Євмене, — нарешті голосно заґоворив благочинний п'яним голосом: — церкву мусите очистити, бо для цього я й приїхав. Ви й того святителя Миколу з флюсом, й св. Юрка, що сидіти не вміє, й Божу Мати з зеленим волоссям і всіх прочих святих, що там малював якийсь дяк чи паламар, — геть з церкви. Розу-

мієте — геть. Це вам наказ. Про це ж саме буде вам роспорядження й з консисторії.

О. Євмен махав руками. Це значило, що хоче говорити, але благочинний не давав йому й слова сказати.

— Не сперечайтеся, не сперечайтеся! Не можна допустити, щоб дом Божий зневажався. Скажіть самі, панство, що може подумати селянин, дивлячись на таке лице з флюсом, або на сині очі та зелені волосся. Що, як в його, замісць молитви, збереться на сміх...

Алькоголь допоміг вибухнути тим почуттям, які давно тамував у собі о. Євмен.

— Помиляєтесь, о. благочинний, ніяких грішних думок, ніякого сміху ікони викликати не можуть, бо до них люде прив'язалися з дитячого віку. В них вони бачуть святощі й ні синіх вусів, ні червоних тіней, ні жовтого волосся не примічають. Перед цими образами вони молилися з дитячого віку, тут знаходили собі полегшення у горі, зміцнення духу в роспуці, нові сили в боротьбі з тяжкою панщиною й релігійними переслідуваннями. Перед ними вони плакали, каялися, лежали ничкí. Ці ікони — частина їх душі, частина їх, прости Господи, Божества. Викиньте ці образи — й в душі селянина буде пустка. Релігійне почуття його буде ображене, нитка, що звязувала його з церквою, буде пірвана, й він піде до костьола. Я цього зробити не можу й старих ікон з церкви не усуну.

— Мусите! — несподівано гукнув п'яний благочинний, в очах якого пляшки на столі вже ходили вколо...

— Не зроблю!

— Я вам кажу, що мусите!

— А я вам ще раз кажу, що не зроблю. Хай сам архієрей накаже, хай консисторія сама сюди приїде — не зроблю.

— Тоді нам нічого більше балакати. Час мені й до дому...

Благочинний підвівся.

До нього кинулися й матушка, й дружина писаря, и сам писарь. Почали заспокоювати його, впевнюючи, що о. Євмен трохи... від того, що непризвичаєний до міцних напоїв. А як заспокоїться, то все зробить. Особливо клопоталася матушка, бо їй страшенно шкода було, щоб такий дорогий обід не пропав дарма.

Благочинний скорився перед жіночими словами й усмішками. Але від'їзжаючи заявив офіційним тоном:

— Все-ж таки, отче Євмене, не жартуйте. У вас, жінка, діти...

VI.

Життя, що текло довкола широкою річкою, на всі голоси кликало до літньої праці, творчости, насолоди. Тут і пасіка, й садок, уквітчаний довкола, й поле, й худоба, — все просило уваги, любови й рук. А о. Євмен ні до чого не міг як слід узятися. Блукав у власній садибі, наче б хто перерізав усі нитки, що ішли від його серця

до життя. Ходив похмурний, уникав людей й, здавалося, нічим не цікавився. Навіть — ласощами, що таємниче переховувались десь у матушки в коморі. І не спитається ні про шинку, ні про тогорічного ґрібка, ні про сир з тминком...

В инший час такої образи матушка не перенесла б. Але тут справа була поважніше — справа зі служебної кар'єри. Ця справа була надзвичайно гостра й болюча для матушкиного самолюбя. Бо не жарти — бути в перших рядах — і враз вискочити на задки.

— А в усьому о. Євмен винен, — думала вона по ночах, — ех, взяла б тебе за бороду та висікла, що б не борикався...

І вона чимало шпильок всунула чоловікові у найболючіші місця самолюбя.

А трівога за майбутнє все зростала в її душі.

— Що ж ти думаєш робити?

— Що? — зрушував о. Євмен плечима, — нічого.

— Треба ж якось... Це ж не жарти... Зашлють або переведуть у гіршу парафію...

— Хай... мені все одно...

— А мені?

В голосі матушки бреніли нотки спазм...

О. Євмен мовчки виходив з хати й довго вештався по полю, садку, городі. Квіти кивали йому головками, дерева простягали до нього руки, бджоли щось таємниче шептали, — й все це виразно промовляло:

— Невже так і кинеш нас?...

Тяжко було.

Спокій, близість, безпосередність світлих і теплих взаємин між подружжям на якийсь час щезли.

VII.

Пройшло три тижні. З Холма ні одної вісточки. Життя текло по старому й знову втягло подружжя у своє русло. Батюшка, як і раніш, заглядав до бджіл після доброго сніданку, а матушка зовсім перестала посилати благочинному неприємні для нього побажання за змарнований обід...

У той саме час і надійшов лист з консисторії, в якому „просили“ о. Євмена, згідно з повідомленням благочинного, негайно очистити церкву від уніятського намулу й стисло дотримуватися „уставу“ при Службі Божій, а в противному разі загрожували карами.

— Ось бачиш, — наче б з радістю підкреслила матушка, — треба було одразу подоброму, а тепер мусиш робити з під палки...

— Ні! — стукнув пястуком о. Євмен по столу, — ні!

— Як? проти архієрея підеш?!

О. Євмен охопив голову обома руками й, нічого не сказавши, вийшов у другу кімнату. Кілька день подружжя майже не балакали. Уся їх розмова складалася з коротких запитань і відповідів. Але вони пильно стежили один за одним. І о. Євмен давно примітив, що

очі матушки щось підпухли й почервоніли. Це його мучило й не давало йому змоги спокійно обмірковувати становище.

Половина питання про консисторський наказ була вирішена: він його не виконає й ікон з церкви не викине. Друга ж половина: „що далі робити“ — відняла в о. Євмена кілька тяжких ночей.

Після довгих шукань і міркувань нарешті розв'язання було знайдено. Але — о. Євмен сам перелякався того, що надумав.

Це було у ніч на неділю. Вранці йому страшенно захотілось поділитися з дружиною. Та не вистарчило відваги.

І він вирішив ніколи, до самої смерти, нікому не говорити про надумане, не говорити навіть на сповіді. І ця таємниця відбилася на всіх його рухах, у голосі, в очах.

— Ти щось скриваєш від мене? — ображено спиталася вранці матушка.

— Нічого, — перший раз збрехав о. Євмен, та ще перед літурґією.

Але матушка ясно бачила, що чоловік дійсно щось скриває, та що, не могла збагнути. Зацікавившись чудною поведінкою о. Євмена, матушка пішла до церкви, до якої давно вже не заглядала, щоб власними очима побачити, що він зробить.

VIII.

Був ясний, теплий літній день. Церква аж дусилась від людей, що наповнили її до краю,

О. Євмен молився надзвичайно щиро, наче б уже почав каяття у свойому майбутньому гріхові. Настрій священика передався парафіянам.

Матушка примітила, що о. Євмен не пропускає нагоди глянути на той чи инший образ, засуджений на знищення.

Настав час казання. Народ посунувся трохи наперед, ближче до амвону. О. Євмен якось більше, ніж завжди, мовчав, вичікуючи, коли парафіяне зосередяться. Нарешті з його уст полилося одно з тих натхнених казань рідною селянинові по звуках і образах мовою, які парафіяне надзвичайно любили. Але голос о. Євмена нервово тремтів, а очі наче боялися на кому-небудь спинитися, щоб не видати своєї таємниці, й весь час носилися поверх голов.

Говорив він про те, що завжди й всюди люде дбали про прикрашення своїх храмів.

— Коли ми вважаємо потрібним два або й три рази до року вибілити та очистити свою хату, — казав о. Євмем, — то хіба ж ми не зробимо цього хоч раз на кілька років у своїй рідній церкві? Подивіться, скільки довкола бруду, пороху, павутиння. Ми з братчиками сьогодні трохи справу обсудили. Гроші є, й як що ваша згода, то приступимо до ремонту. Тільки, — голос о. Євмен затремтів, — підчас ремонту наші святі образи можуть бути захляпані та ушкоджені. Цього не можна допустити. Тому ми їх сьогодні ж після Служби Божої знимемо зі стін і урочисто однесемо до моєї старої клуні. Вона порожня, в ній чисто, і образи спокійно посто-

ять. А скінчиться ремонт, ми принесемо їх сюди назад.

Після літургії о. Євмен відправив молебні перед головнішими іконами, що були в середній церкви. Народ молився надзвичайно горяче й щиро, наче передчував щось недобре для своїх дорогих образів.

Особливо гаряча молитва була перед іконою св. Миколая. При несчилених свічках обличчя святителя було як живе і наче рухалось, а сині очі дивилися пильно й тріважно. Священик кілька раз робив спробу глянути в лице святителя, але якась внутрішня сила змушувала його спускати очі, а пальці — виделки наче загрожували йому.

О. Євмен переносив свій зір на тих, хто молився біля образа з обох боків. Ось на колінах стара Пилипчучка, схилилася аж до землі, сперлася на лікти й стоїть непорушно, наче скам'яніла.

Ось молода вдова Ганубя. Очі повні сліз. Вона не спускає зору з образа; уста її горяче щось шепотять і тремтять. Ось сивий Клим Семенчук. Він, здається, вже бачить перед собою смерть, чорну безодню вічности і муки загробні, й лице його аж скривлене від мук, жаху та благання... Вдова Ганубя встає з колін і тихо зітхає. На обличчі покірливість перед долею й перші проміння спокою, що вже засвітилися десь у глибинах душі.

Після Служби Божої всі старі образи, хрести, хоругви, статуї були перенесені з „хрестним

ходом“ у клуню, що стояла на городі, цілком окремо й здалека від будинків; там були окроплені св. водою й зачинені.

Матушка, бачучи все це, відчувала, що перенесення образів у клуню має тісний звязок з роспорядженням консисторії, але що мав на меті чоловік, не могла доміркуватися.

IX.

Ремонт церкви розтягнувся на три тижні. У половині червня всі роботи були викінчені. В пятницю у церкві вимили підлогу, двері та вікна. А в суботу мали перенести ікони, щоб в неділю відправити Службу Божу.

Про цей момент о. Євмен нагадував дуже часто. Й в міру наближення його, сильніш та сильніш хвилювався. Матушка тільки зрушувала плечима й теж хвилювалася. Невже старі образи знову будуть уміщені в церкві? А наказ? А кара? Переведення у гіршу парафію або заслання?...

— Невже ти не виконаєш наказу? — не стерпівши, спиталася матушка.

— Звісно, не виконаю...

— А архієрей?

Трівога у серці матушки ще глибше запала. В ночі вона довго не могла заснути. У голову лізли темні тремтючі думки, щось гнітіло душу, щось шарпало нерви й відганяло сон.

Враз як підстрілене стукнулось воно у грудях й спинилось, наче завмерло; матушка скрикнула, як опарена;

— Євмене! Пожежа!

Зіскочила з ліжка, підбігла до вікна й тремтючи шептала:

— Клуня, клуня горить... А там образи...

О. Євмен не відповів ні одним словом. Він лише почав швидче одягатися, щоб бігти на пожежу. Вибіг у кухню, розбудив служниць, післав одну до старости, другу на село.

Коли він вернувся у хату, матушка якось чудно шепнула йому:

— Не ратуй... хай так буде...

О. Євмен не відповів, наче не чув.

Коли священник з дружиною прибігли на пожежу, там вже було чимало молоді. Довкола кричали, метушилися, бігали. Але ніхто нічого путнього не робив. Огонь панував і сміявся з усіх. Він, як голодний звір, вже проковтнув значну частину солом'яного даху й спускався на стіни.

— Рятуйте! — крикнув не своїм голосом о. Євмен.

— Хлопці, рятуйте!

Але ніхто не відважився кинутись у клуню, повну диму й вогню...

X.

— Така, очевидно, була воля Божа, — говорив у неділю о. Євмен своїм парафіянам, — огонь забрав у нас наші найцінніші скарби. Нема наших святощів. Не має перед ким й зараз вилляти своє горе й сльози. Але церква не може залишитися без святих образів. Як дозво-

лите, я напишу до консисторії й буду просити, щоб допомогли нам в цій справі.

Через де-який час в „очищеній“ церкві висіли на стінах у золотих рамцях нові образи московського письма. Гарні вони були, але селяне стояли здалека від них.

І сльози не лилися перед ними, й серце не роскривалось, й взагалі не тягнули вони до себе та не змушували щиро й відверто розгортати свої думки та почуття. Як раз, як перед чужими людьми.

А старі образи були близькі, як старі батьки, тому й плакалось перед ними легко...

Пройшло богато часу, але о. Євмен нікому не роскрив своєї таємниці. Подружжя наче умовились і ніколи про пожежу не згадували...

Варшава, 5. вересня 1921 р.

„СХИЗМАТИК“.

I.

Щось тріснуло в ліжку. Скрипнула стара долівка. Це матушка перевернула на другій бік своє пятипудове тіло. Молоде, як квіт, і тяжке, як залізо. Момент — і почулося рівномірне:

— Хррр...ууу...хррр!..

— О Боже, як храпить! — простогнав о. Микола Вовків, — замучить...

Перевернувся теж на другий бік. Поклав на вухо ковдру... Зоплющив очі. Але дарма. Храп матушки, наче поршень якоїсь пекольної помпи, то глибоко входив в його душу, то з болем витягувався звідти, випомповуючи з нього все його терпіння, всі сили, всю рівновагу.

— Лідо! Лідо! Перестань!

Матушка зарухалась. Храп увірвався. В спальні стихло.

— Слава тобі, Господи! — подумав о. Микола, поклавши вигідніше голову, й твердо вирішив заснути.

Але не заснув. Сон, оцей примхливий жартівник ночей, то тихенько підходив до його ліжка та заплющував йому очі своїми ніжними пальчиками, то враз, сміючись, відскакував від

його постелі й випускав на волю всі його невсипущі, настирливі думки. Так о. Микола кілька раз силкувався заснути. І так глузував з нього жорстокий сон.

Нарешті священик мисленно плюнув, ліг на спину і почав думати. Промайнула в голові минувшина. Віджили молоді надії на щось яскраве та велике в життю. Десь у глубині його істоти відкрились джерела енерґії. Багато колись в ньому було оцеї самої енерґії. Йому здавалось, що одягнувшись у рясу й взявши в руку хрест, він усе життя переверне на відворот й пхне його на нові певні шляхи. Перед ним розгорталась картина великої праці, великих успіхів, слави, кар'єри. Задля них він і прийшов з далекої Московщини на беріг тихого поетичного Буга, в чужу для нього Холмщину. І він і його товариші були певні, що йому самою долею обіцяно найкраще місце в Холмщині. Велике місто, протоієрейський стан, відзнаки — ось його шлях життя. І це повинно було прийти в молодому віку. Бо не штука всього цього дослужитися на краю могили. Завоювати свою долю у розцвіті сил — це привілея людей талановитих, енерґійних. Одно слово, таких, як він.

Так думав о. Микола. Так, мабуть думав і архієрей. Посилаючи його сюди на парафію, він сказав:

— Ні один молодий священик цього „прихода" не одержав би. Тобі роблю виняток. І вірю, що ти блискуче виконаєш ту місію, яка там тебе чекає...

Парафія була велика. Але праці було ще більше: Третина парафіян — калакути, перекінчики.

Вперто відмовлялися від опіки церкви й сильніше горнулися до костьола.

— А що я зробив, щоби спасти цих заблудших овечок? Що? — питався він сам себе.

І признавався, що майже нічого.

— Так, нічого. Не навернув до церкви ні одного запроцесованого. Не спас ні одної душі. Постився, читав молитви, співав, правив служби і тільки. А живої праці, горіння серця, всепокаряючої сили, натхнення не було... І що-ж? Одні парафіяне холонуть у вірі, другі перестають ходити на Службу Божу, треті обминають церкву, як місце загибелі для душі.

Від таких думок йому аж горяче стало. На чолі виступив піт.

Він скинув з себе ковдру.

В спальні темно, як у могилі. Тільки в куточку ледве-ледве сіріє грубка. О. Микола дивиться у пітьму розпаленими очима, й йому здається, що він вдивляється в темні закутки власної душі — в ній теж темно, ні просвітку...

— Так далі не можна. Треба щось робити. Треба. Поки ще є сили. .

Він ясно відчув, як ці сили задзюркотали в ньому, підіймаються, захоплюють. Йому хочеться скочити з ліжка й зараз же, не відкладаючи ні на хвилинку, вийти на працю. Але — в ліжку так тепло.

В уяві встають постаті тих „калакутів“, з яких треба б роспочати роботу, встають з усіма їх характерними рисами, з усіма подробицями їх побуту.

Ось Возняк, Баник, Коловертюк, Петро Гнатюк.

В голові о. Миколи блимнула думка, як искра...

— Гнатюк... З нього й починати... Завтра ж... Яка чудова нагода...

Священик аж підвівся на ліжку. Повернувся у той бік, де стояло ліжко матушки. Прислухався.

— Хррр... у... хрр!... — почув він, як тихий далекий гуркіт якоїсь добре намащеної машини.

— Лідо! Лідочко! Лідусю!

— А чого тобі захотілось? — невдоволено буркнула матушка. — Спи.

— Лідусю! Ти знаєш жінку Гнатюка?

Матушка одразу очуняла.

— Ти що це почав думати в ночі про чужих жінок?

— Та бачиш... Треба. Дуже треба. Ти, мабуть, знаєш... Скажи, вона „така“? А? „Така?“ При надії?...

— Та відстань ти від мене з дурними питаннями! — гримнула матушка: — перебив такий чудовий сон.

А сон був дійсно чудовий: матушці снилось, що вона не матушка, а панночка... Чудово одягнена... на балю... десь на веранді з молодим офіцериком... Він нахилився до неї... хотів поці-

лувати... І ось нікчемний Микола взяв та й розбудив.

— Миленька! — благав батюшка, — скажи: як скоро вона вродить?...

— Ти здурів, чи що?

— Треба, розумієш, треба...

— Відстань, я не бабка...

Знову скрипнула половиця в долівці. Затріщало, застогнало ліжко. Роспарене тіло матушки перевернулося на другий бік, а щока, яку хотів поцілувати офіцерик, прилипнула до подушки. Матушка вирішила зараз же заснути, сподіваючись, що сон продовжиться. І справді, через хвилину над її ліжком вже повиснув ніжний храп. А панотець довго ще не міг заснути. Думки самі працювали в його голові. І з них, як мережки, вязалися пляни завтрашнього дня...

На другий день о. Микола прокинувся досить рано.

— Гапко! — крикнув він, одягаючи чоботи.

— А що? — не обертаючись спиталась макитро-образна Гапка.

— Гапко! ти зараз збігаєш до старшого стражника. Ти його знаєш?...

— Може той, що до Піріськи залицяється?

— Дурна! Та хібаж я знаю, хто до кого залицяється?

— Ну так як же мені знати, — безпорадно відповіла Гапка.

— Як же! спитайся кого-небудь. Ну, йди. Хай зараз прийде до мене... Чуєш?

— Та ж чую?

Ґапка, як жорна, повернулася на місці і, переступаючи з ноги на ногу, вийшла.

— Ти куди? — гукнула на неї матушка.

— Єгомость післали до старшого.

— Не підеш! Іди коровам дай...

— Лідочко! — відозвався батюшка, — справа дуже важна, церковна...

— А корови для тебе менше важні?

Матушка гнівно відвернулася.

Через півгодини з'явився старший стражник Драпанюк.

— А, вітайте, пане старший!

— Здорові були, ваше високо... гм... пане батюшко!...

— Прошу, сідайте, отут...

Драпанюк поклав картуза на підлогу й сів на кінчику стільця.

— Я післав по вас, бо є дуже важлива справа. Річ у тому, що як ви знаєте, в нашій парафії є багато перекінчиків...

— Мошенники! — крикнув старший.

— Народ темний, — продовжував о. Микола, — православна церква роскриває їм свої материнські обійми, хотіла б зогріти їх душу своєю любовою, та спасти її. А вони, як оті темні вівці на пожежі, кидаються від неї геть... й куди? В огонь пекла, який пожре їх...

— У-у! Каналії! — промичав стражник, стискуючи зуби, — у Сибір би їх, на каторгу!..

— Ні, свята церква не хоче їх карати. Вона силкується навернути до себе иншими засобами.

— Нічого не вийде! Їх треба на мотузку та нагаєм..

А я думаю, — лагідно заперечував о. Микола, — що ми инакше їх візьмемо. Ось тільки ви мені допоможіть.

— Радий старатися, ваше... гм... пане батюшко!

— Так я вас прошу ось про що. Ви знаєте Гнатюка?

— Оттого калакута? Ще б не знати! Каналія!

— А знаєте, що в нього має народитися дитина?

Старший хитро всміхнувся.

— Як же не знати! Його жінка оттака...

Він зробив виразний рух рукою.

— О, я бачу, що ви добре знаєте свій участок!

— Не дарма ж старшим зробили, — всміхнувся старший.

— Так ось прошу вас стежити й донести мені, коли в нього народиться дитина. Це необхідно для спасення душі... Діло святе... Й наш обов'язок... Словом, ви розумієте мене?

— Все, все можу розуміти... Хіба ж би старшим призначили!

Пополудні Драпанюк знову явився. Увійшов він у світлицю вже сміліше, сів на цілий стілець і поклав картуза не на підлозі, а на столі.

— Так ось, ваше високо... пане єгомостю, я вже довідався. Вже в мене все, як на долоні...

— Ну, ну, кажіть!

— Син у Гнатюка родиться або сьогодні, або завтра, або через кілька день. Це як по писаному.

— Але чому ви кажете: „син?“ Хіба ж це відомо?

— Нам все відомо, на те ми й поліція...

— Ха-ха-ха! Цікаво! Де ж ви зібрали такі відомости?

— Це вже наш секрет.

Драпанюк підморгнув.

— Жінки все... вони знають усякі такі прикмети...

— Цікаво! Цікаво! — повторював о. Микола, барабанючи по столу пальцями й щось обмірковуючи.

— Так, так, так! Гаразд! Так я більше сьогодні турбувати вас не буду. Прошу лише стежити за Гнатюковою. І як вона тільки вродить, ви зараз до мене... Розумієте?

— Радий стараться. Тільки вона ойкне, як я вже буду туточки.

III.

У вікно хтось так загримав, що задзвонили всі шибки й затряслися стіни.

О. Микола раптом проснувся й — сів на ліжку.

А матушка скочила з постелі, перебігла до чоловіка й так кинулась у його ліжко, що в ньому затріщали всі дошки.

— О Господи! — застогнав о. Микола, — куди ж ти?... на голову сіла!...

Матушка тремтіла всім своїм п'ятипудовим тілом. Вона міцно схопилася за батюшку, шукаюяи в його спині єдиного захисту.

Знову хтось загримав.

— Хто там? — відважився нарешті спитатись о. Микола.

З-за вікна долітали лише уламки слів:

...вроди... Гнатю... вроди ..

— Хто ж ви будете?

— Старший... Драпанюк.

В голові о. Миколи відразу стало так ясно, наче б в ній хто чиркнув сірника.

— Так це... не злодій? — спиталась матушка, висунувши голову з-під ковдри.

— Який там злодій! Це старший.

— А чого?

— Діло. Ось і все. А ти спи.

О. Микола натягнув пантофлі, накинув рясу й вийшов до світлиці, щільно зачинивши за собою двері від спальні.

Драпанюк увійшов як переможець.

— Все по-нашому. Як сказав, так і є. Вже вродила сина...

— Сина?

— Еге. Хіба ж би я вас обманював...

— Цікаво. Цікаво. Сідайте. Прошу. Зараз побалакаємо. А поки-що, може вип'ємо по одній? Ви, мабуть, втомились. Ну як?... Пєте в ночі?

— Ми... повсечасно можемо... Аби тільки закуска була ..

— Є... є... Зараз принесу.

Панотець приніс з буфету карафочку, огірка й хліба. Налив по чарці.

— Ну, за спасения „младенця“.

Випили.

— Може ще ради християнської душі?

— Можемо.

Випили.

— А може й до діла?

— Теж можемо.

Ще випили.

— Ну, тепер і побалакаємо.

Пан-отець підійшов до дверей, що вели до спальні, й ще міцніше зачинив їх. Матушка стояла за дверима й пильно слухала. Але розбирала лише окремі склади, бо о. Микола говорив тихо:

— Щоб усе було готове... запросіть двоє... Й одразу... В кілька хвилин — і готово.

— Будьте певні.. потрафимо...

IV.

Гнатюк поправив подушку, в яку бабка загорнула хлопчика, з усміхом подивився на його маленьке, червоне й якось смішно скривлене личко, потягнув його за ніс, який більше нагадував ґудзика, ніж ніс, і цмокнув.

— Не турбуй його. Хай спить, — захищала сина Ганна, але її молодому материньому серцю було приємно, що Петро бавиться з сином, бо це свідчило про його задоволення й радість.

Петро не втерпів, ще раз потягнув сина за ніс і цмокнув. Дитина заворушилась і якось смішно скривилась до плачу: очі зникли, ріт ростягнувся, ніс почервонів...

— Ні, ні! Не буду більше, — заспокоював його Петро, — спи, спи, не буду. А-а-а!...

І закрив його хустинкою. Мати щасливо й гордо всміхалася. І в цей момент Петро примітив в обличчі Ганни якусь цілком нову красу, якої раніш ніколи він не зауважував. Мимо волі підійшов до ліжка, сів, взяв у руки її руку, погладив її бліде чоло. Вона напів заплющила очі й якось само собою її обличчя піднялось на зустріч йому. Петро нагнувся, й їх уста злялись в щось таке, чому, властиво, немає назви.

Через момент Петро підвів голову, встав і сказав:

— Побудь одна, а я піду до міста, куплю чого-небудь на обід.

— Іди, тільки швидче вертайся та по дорозі поклич до мене бабку.

Петро ще раз зазирнув у подущку до сина й вийшов з хати.

Ганна лишилась одна.

Син спав.

Мир і щастя обвіяли хату своїми крилами й милувалися з його затишку. Над головою Ганни на стіні біліло роспяття. З чорних рамців дивилися обличчя святих. На середині стіни, перед одним з образів, блимала лямпка. Ганна дивилась кудись у безкрайність і спокійно думала.

Серце її було в край повне щастя, й любови. Й крім переживань цього щастя, воно більше нічого не хотіло. Це щастя панувало над усім, воно давало тон і напрямок думкам. З туману минувшини випливали перші дні кохання, світлі, як сонце, і як сонце, пекучі. А з ними — й перше горе, перша далека мандрівка. Як вона, так і Петро — запроцесовані. До православної церкви йти не бажали; униятська церква скасована. В останньому разі пішли б до костела. Але ксьондз вінчати не хотів: боявся кари. Жити без шлюбу? — О, ні! — вона ніколи б на це не погодилася. Розійтись теж не могли, бо були створені для спільного життя. І ось тихенько, під проводом фактора, пішли вони до австрійського кордону, перейшли його... А далі — Краків, шлюб у якомусь костелі за гроші, таємний поворот назад, спільне життя, радости й... переслідування поліції за „краківський" шлюб. Стражники якось довідались. Почалося слідство. Допити. Арешти. Трус. Погром. Їх з Петром розганяли, не давали вкупі жити. Але вони знову сходились. Сходились і живуть. Одно лише горе: підчас трусу стражники найшли в подушці шлюбний акт і забрали його.

Ганна замислилась.

— А як би я довела, що я жінка Петра? Паперу нема. Значиться, як захотів би, то міг би мене кинути й з другою одружитися. В душі боляче затремтіла струнка трівоги.

— Ні! Він мене любить. Не кине...

Але струнка трівоги не переставала бреніти.

— А як буде з сином? Його ж треба охрестити... записати... При кому ж записати?..

Ганна прикусила уста...

— Я ж при Петрові не записана... рахуюсь дівчиною... значить — при мені?... дівчина з сином?... дитниа без батька?... бахір?... О, Боже... Щож це таке?...

Від хвилювання обличчя Ганни почервоніло...

— Як же бути? Треба охрестити. Але де? Церкви „нашої" нема. Може піти до ксьондза? Ксьондз не може — заборонено. Невже йти?... Ні, ні. Ні в якому разі. Краще хай жиє нехрещений. Прийде час, зберемо грошей, підемо за кордон і охрестимо.

І раптом серце Ганни вколов гострий біль:

— А як заслабне? Як, не дай Боже, помре нехрещений?... Душа загине на віки! Ні! Треба охрестити. Не можна допустити загибелі душі єдиного сина. Треба.

На обличчі її заграв жах усіма своїми страшними рисами.

— О Боже! Хіба ж? Ні! Не віддам. У схизму не віддам: Все одно загибель. Не допущу цього. Хай вмирає. Хай краще вмирає нехрещений. Не віддам його на муки вічні... Не віддам!

Вона хвилювалась.

V.

Затарахкотів візок. Під'їхав під саму хату. Хтось зіскочив. Йде.

— Хто це? — здивувалась Ганна.

Відчинились двері. Увійшов старший Драпанюк. За ним молодший стражник Хапюк.

У Ганни в грудях похолонуло, наче хто туди льоду наклав.

— Петро є?

— Нема. Пішов до міста.

— Так ось об'являю вам, що по закону, себ-то, як в ньому наказується, на підставі одтого самого, я мушу забрати вашого сина до гмини, значиться, записати, бо він колись буде солдатом, а тому, з огляду на все вище зазначене. Хапюк бери! — раптом повернувся він до молодшого стражника.

Той кинувся до ліжка, схопив подушку з дитиною й геть з хати.

Ганна скрикнула, наче її припекли червоним залізом.

— Віддайте! віддайте мені дитину! — кричала вона, як божевільна.

Заметушилась на ліжку, піднялась, спустила ноги, щоб встати та бігти за стражником.

Але Драпанюк схопив її своїми залізними руками й поклав назад до ліжка.

— Бога побійся, молодухо! Що ти робиш! Ти здуріла. Тобі ж неможна вставати. Хіба ж хочеш на той світ та осиротити сина?

— Віддайте, віддайте мені дитину! — кричала вона.

— Зараз, голубонько, зараз. Тільки запишемо й зараз повернемо...

Ганна не переставала кричати й пориватися на двір.

Драпанюк не стерпів.

— Мовчать! — тупнув він ногою, силоміць поклав її до ліжка, накрив ковдрою й гукнув з усього горла: — задушу, як ти ще пикнеш! Ані рушся...

Обличчя його було страшне.

Ганна уткнула лице в подушу й заплакала гірко й безпорадно, як мала дитина.

Глянув на Ганну люто й вийшов з хати. Ганна стогнала, ламала руки, ридала. Серце її шматувалося. Мозок пекли думки, як горячі каміння.

— А що? як занесуть до попа?... зроблять схизматиком? Ні, ні. Я цього не хочу! не хочу!

Вона рвала на собі волосся, сорочку, кидалась в ліжку, скрикувала...

Через де-який час знову затархкотів візок. Під'їхав. Скрипнули двері. Вона підвелась, дико дивлячись уперед. Увійшов старший з подушкою у руках.

Вона скочила з ліжка в одній сорочці.

— Сину!!

Кинулась до старшого. Розгортає подушку. Виймає плачучу дитину. Цілує...

— Ха-ха-ха! — засміявся Драпанюк. — Подякуй же кумам Ось тобі й хрестик. Настоящий! А на ім'я сину — Прокіп.

Бліде обличчя Ганни позеленіло. Очі дико блиснули. Затремтіла...

— В попа!! В попа!! — трясла вона дитину. — Охрестили!... Значиться він — схизматик? — Мій син схизматик!... Ні, — заревіла вона, як божевільна. — Ні!...

І... кинула дитину геть від себе:

А сама — впала.

Її підняли непритомну, поклали до ліжка.

Дитина через кілька хвилин померла.

VI.

Минуло кілька місяців.

В квітні 1880 року в С-кому окружному суді судили молоду мати за вбивство власної дитини.

Це була Ганна Гнатюкова.

Вона мовчала й плакала.

— Скажіть же, нащо ви вбили вашого сина... об'ясніть нам...

— Я... не пам'ятаю... нічого не пам'ятаю.

І знову в плач.

Ганну засудили на каторгу.

Чи дослужився о. Волків до стану протоієрея — невідомо.

Станиславів, 27. вересня 1920 р.

СТАТУЯ СВ. ЯНА.

I.

— Це сталось в містечку Р., — почав старий дяк, одягаючи окуляри, наче б збірався читати. — Сталося давно, ще в вісімдесятих роках. Як бачите, минуло вже багато часу. Але ця історія досі не виходить у мене з голови. Чудна вона й загадкова. Загадкова навіть для мене, а я стояв дуже близько до того, що сталося. Тому вибачте, коли невідгаданою загадкою буде вона й для вас

Цей вступ ще більше заінтриґував нас. Ми, молоді учителі та вчительки, якось мимохіть почали ближче присувати свої стільці. Панночки заворушились на канапі. Начали поправляти сукні, гніздитись й вигідніше сідати, наче збирались слухати цілу вічність.

Старий узявся рукою за бороду біля самого підборіддя, протягнув по ній пальцями аж до кінця волосся, спустив на хвилинку голову вниз, подумав і почав:

II.

— Взяв би цю статую та викинув у воду,— сказав мені якось небіжчик єгомость, коли ми з ним проходили коло каплички св. Яна.

— Що ви, о. Калинику! Хіба ж можна зневажати святі речі?

— Нічого ти не розумієш, — невдоволено відповів священик. — Ми не можемо такі речі вважати за святощі. Православна церква статуй не визнає. Це поганство, ідолопоклонство...

— Але ж народ їх поважає, — зауважив я.

— О це й погано, що поважає, — авторитетно сказав о. Калиник. — Це й найгірше. Це спокуса, єретицтво...

Він зиркнув на статую.

— І хоч би стояло що-небудь мистецьке, а то, прости Господи, якесь страхіття, наче в коноплях. І як це уряд досі не зверне уваги! Аж гидко дивитися.

Дійсно, статуя св. Яна, як і всі причіплені до уніяцтва латинські статуї того часу, уявляла собою грубий твір якогось бездарного майстра. Вона була вирізана з мягкого дерева в повний зріст людини. Було помітно, що колись її всю помалювали білою фарбою, до обличчя включно, тільки вуса й борода були чорні, очі сині, уста й румянці на лиці — червоні. На голові була вирізана з того-ж дерева корона, в руках — хрест. Але безглуздий час учинив страшенне кощунство. Статуя висохла й попсувалась. На лиці утворились тріщини в цілий палець. На місці

правого ока з'явилася чорна ямка. Частина носа й ліве ухо цілком відпали. Пропав один вус; частину другого вуса вищипнув своєю злочинною рукою жартовливий час. Від рук не залишилось і сліду. Не вистачало кількох кусків бороди. Різбяна корона була общипана зо всіх боків. Про сукню нічого й казати: вона була страшенно пошарпана. Всюди фарба потріскала, пооблазила й повідпадала... Взагалі, статуя мала дуже чудний вигляд і в чужій людині, замість релігійного почуття, могла викликати лише сміх. Ще менше сприяла релігійному почуттю не цілком твереза поза статуї. Справа в тім, що нижня частина статуї спорохніла і статуя часто впадала на землю. Якась побожна людина поклала кілька каменів і сперла на них статую спиною так, що ноги йшли вперед, а голова була відкинена назад. Як би не дашок на чотирьох стовбуриках, під якими стояла статуя, цей твір невідомого різбяря, мабуть, давно вже загриз би жорстокий час. Правда, побожні міщане кілька раз хотіли відновити статую, але на це не було дозволу від влади. Так статуя вмирала своєю природною смертю, але вмирала дуже мляво...

І це де-кого дратувало, а найбільш о. Калиника, який не гірше від инших священиків дбав про очищення своєї парафії від нововведеній.

Статуя св. Яна стояла при дорозі, поблизу дому о. Калиника. І тому, куди він ні йшов — чи до місточка, чи до церкви, чи до свого ставка, — завжди мусів проходити коло каплички. Так враження з дня на день зростали. Дійшло

до того, що вигляд статуї почав переслідувати о. Калиника. Він вже не міг проходити мимо неї без хвилювання. Йому почало здаватися, що статуя, вільно сперта на каміння, сміється з нього, загрожує йому..

— Хіба же можна таке терпіти! — казав він мені нераз, — це ж образа Божа. Це ж гріх. Прости Господи, криве, смішне, обшарпане...

Зиркне з-під сивих бровей й знову відвернеться.

— Слухай, Дмитре! — таємничо звернувся він одного разу до мене: — постарайся цього св. Яна... відправити на небо... А то, бігме, гріх дивитися на таке кощунство... Нехристи сміються...

Я рішуче відмовився і старий почав на мене гніватись.

— Іване, — звернувся він до свого фірмана: — Гріх такий! Фіґура св. Яна цілком спорохніла, падає, людям спокуса, Богу образа. Таку святу річ треба б спалити. Зроби ти це... А я тобі дам горілки. Цілу кварту дам...

Переляканий Іван почав хреститися.

— Як? Святого Яна спалити? Та що я недовірок який, чи що?

— Не хочеш, то ні. Тільки нікому не кажи... Ну, йди. Ні. Почекай. Ходім. Дам тобі горілки.

Після цього о. Калиник більше ні з ким про св. Яна не балакав. Але мабуть, він не перестав про нього думати. Про це свідчило його поводження. Ходить замислений, стурбований. Прийдеш до нього в церковній справі, — скаже

слово, два, й скінчив. Рідко сміявся. Людей не боявся, але балакав менше, ніж раніш, наче б в нього не було часу.

Так тягнулося життя, поки нарешті не сталося нещастя.

III.

В місточку було багато так званих „запроцесованих“, які ні за що не хотіли визнати себе православними. Але було чимало українських родин, які заховавши національну свідомість, легко приєдналися до православної церкви й стали її вірними синами.

До таких парафіян належав і Грицько Князь.

Була то людина проста, неписьменна, але розумна й чесна. Сем'я його складалася з жінки, трьох дочок й єдиного тринадцятилітнього сина Юрася, котрого батьки любили донестями.

Жвавий, мягкий, привітливий Юрась користувався добрим відношенням не тільки рідні, але й чужих людей. Він гарно вчився і був улюбленим учнем о. Калиника, який через Юрася близько познайомився з сем'єю Князя і навіть час-від-часу заходив до нього побалакати.

Юрась з великою охотою виконував ріжну господарську роботу. Був сміливий, відважний, нічого не боявся. Страшно любив коні та швидку їзду. Часто їздив з батьком, а то й сам на „нічліг“.

В один теплий літній вечір старому Князеві нездужалося.

— Поїдеш з кіньми? — спитав він Юрася.

— Чому ні! Поїду.

— Спитайся, може ще хто поїде.

— Е! Я не боюся. Поїду й сам!

Мати наварила вечері, нагодувала Юрася та ще на дорогу дала йому здорового пирога.

— Оце тобі на ніч... Може захочеться їсти, то з'їси собі.

Батько дав йому свій кожушок, чоботи та шапку, щоб не замерз у ночі.

— З Богом! Та гляди, щоби коні в шкоду не пішли

Скочив Юрась на коня, свиснув, підняв руки до гори та й понісся, як вітер, тільки курява пішла по дорозі.

Мати перехрестила його, постояла ще хвилинку й, коли він скрився у пітьмі, пішла до хати. Взялася знову до роботи, але нічого не спорилося, робота валилася з рук, а серце огорнула така туга, що аж плакати хотілось.

— Старий, чуєш! — звернулась вона до чоловіка, коли всі полягали спати.

— А що таке?...

— Як би чого не сталося... Мені так тяжко, так тяжко! Серце аж ниє...

Князь теж почував себе погано, але, щоби заспокоїти жінку, сказав їй:

— Дурниця. Втомилась, ось і ниє. Спи.

Але жінка не спала.

— Мені Юрась не виходить з голови. Як би чого...

— Спи, спи! — перебив її Князь, який теж думав про Юрася. — Не малий він та й не вперше йому. Спи. Бог милостивий.

IV.

Вранці на подвірку почувся топіт. Це прийшли до дому коні. Вони були спутані й втомлені. Побачивши їх, мати зблідла.

— О Господи! А деж Юрась? Що з ним? Кличте батька!

В хаті піднялася метушня. Дівчата побігли до ставку за батьком.

Князь з'явився переляканий, схвильований.

— Дівчата! біжіть до сусідів. Спитайтеся, може хто був з ним, може хто бачив його. А я одягнуся тимчасом.

Дівчата повернули ні з чим

— Ніхто не був. Нічого не знають.

— Піду я.

Князь одягнув капелюха і пішов.

В містечку відчувалось якесь хвилювання. Люде на вулицях зупинялися, про щось питались. Деякі пильно оповідали, другі лише зрушували плечима. Засмучені жінки стояли купками і про щось балакали. Діти не гралися, не кричали, а уважно слухали.

„Що таке сталося?“ — чує Князь чийсь голос.

„Кажуть, когось вбито“, — відповідає другий голос. — „Вже поліція туди пішла“...

Ця розмова хоч й долетіла до вуха Князя, але пройшла повз його свідомости, бо всі його

свідомости, бо всі його думки були зайняті Юрасем.

На вигоні, де Юрась мав пасти коні, Князь ще здалека побачив велику юрбу. Одні стояли й балакали, другі до чогось придивлялись, треті порались на землі.

Враз у Князя полегшало на серці.

„Він, мабуть, тут... Зацікавився та й забув про коні".

Його побачили й почали озиратися.

— Батько йде, батько йде, — почулись голоси.

У Князя в грудях щось похолонуло. Хоче йти, а ноги наче камяні, ледве пересовує їх. На чоло виступив піт. Руки тремтять. Підходить. Перед ним розступаються.

Глянув — і враз серце обірвалось і в очах потемніло.

— Юрасю! — скрикнув батько й опустився перед трупом навколюшки. — Сину мій!...

І більше нічого не міг сказати. Сльози стали в горлі.

Де в кого з присутніх теж на очах заблищали сльози.

Поплакавши, Князь підняв кожуха, яким був накритий Юрась. Враз перед ним стала страшна картина. Голова перебита. Мозок вивалився і застиг. На землі калюжа крови. На блідому як полотно обличчі теж криваві сліди.

Батько знову заридав.

Вістка про вбивство хлопця швидко облетіла все містечко. Дійшла вона й до о. Калиника.

— А чий?... чий це хлопець? — хвилюючись спитався він.

— Князя...

— Юрась? — скрикнув о. Калиник.

Зблід і, ледве тримаючись на ногах, шепотів:

— О Господи!... Прости... прости...

V.

Містечко кипіло.

Всі розмови вертілися навколо вбивства.

Поліція вела допити. Трупа Юрася батькам не видавали й він залишився на місці до приїзду медично-слідчої влади.

Картина вбивства робила страшне враження на мешканців містечка. Біля трупа відогравалися зворушливі сцени. Мліла мати, плакав батько, ридали в розпуці сестри.

Тут побувало не тільки населення містечка, але й багато мешканців сполученого з містечком села.

Нарешті пополудні прибув слідчий з лікарем. Зроблено було вскриття, й труп передано батькам. Почалося слідство.

І що ж?

З першого кроку слідчий став перед загадкою: ні одного свідка, ні одного факту, який давав би в руки хоч яку-небудь нитку; ні найменшого підозріння на кого би то не було...

Коло трупа ніяких слідів не знайдено. Тільки ближче до ріки, де трава була вище й мягше, відкрито сліди чоловічих ніг; вони вели до річки, а звідти йшли в иншому напрямку, а саме: до дороги, де й гинули. Кому належали сліди, коли вони були зроблені, чи йшли вони від трупа, чи з иншого місця, — встановити не було ніякої змоги. Нічого не говорило й знаряддя вбивства. Юрась був убитий звичайним кілком, витягнутим з землі. Це свідчило лише про те, що вбивство не було підготовлене завчасу.

Слідчий ламав голову, хапався за кожну думку, за кожний здогад міщан. Але здогади лишились здогадами і фактів не давали.

І ось у той самий час, коли слідчий суддя вже зібрався їхати, розповсюднилась нова чутка:

— Св. Яна привезли...

— Якого? Звідки? — здивувався слідчий.

Йому розказали, в чому річ.

Роспочалося нове слідство. Але воно теж нічого не дало. Виявилося лише, що хлопці села Волька, побачивши щось чудне в річці, переляканися й побігли за старшими.

Селяне витащили з води статую св. Яна, пізнали її й привезли до містечка, щоб поставити на своє місце.

У слідчого з'явилась думка:

— А чи нема звязку між цими двома злочинствами?

Але нічого встановити не можна було. Від'їзджаючи, слідчий доручив місцевій поліції „об'овязково“ найти злочинців і донести йому.

VI.

Зворушливий був похорон Юрася.

Віддати йому останню данину шани зібралася величезна кількість людей, не тільки православних, але й католиків й „перекінчиків“.

Провадили тіло до церкви урочисто, зі священиком, у супроводі багатьох хоругов.

О. Калиник був блідий, як полотно, ні до кого не сказав ні слова. Весь час дивився у землю. Голос його тремтів. Кілька раз у нього на очах з'являлися сльози.

А коли труну опустили в могилу й почали засипати її землею, він зомлів...

Цей випадок зробив на парафіян велике враження.

О. Калиника відвели до дому. Він кілька днів пролежав у ліжку, нікого до себе не допускаючи.

VII.

Чим більше часу проходило після вбивства Юрася, тим більше й більше про нього говорили. Чутки росли й росцвітали незвичайними жахливими квітками, наче їх виганяла з себе пілляна кровю земля.

Чутки були найнеможливіші, — фантастичні, суперечні й нарешті — просто дурні.

З часом дещо відпадало, забувалося; залишалося тільки те, що примхливій масі здавалося найбільш правдоподібним.

Такі правдоподібні чутки, витворені здогадами, потрошку еволюціонували, розвивались, росли.

Отак спочатку говорили:

„Може це Юрась святого Яна вкрав, а хтонебудь побачив, хотів набити його та вбив“...

Потім переробили:

„Мабуть, хтось инший св. Яна топив, а Юрась це побачив; ось той і вбив його, щоб не було свідка“.

Нарешті чутка набрала останнього змісту й передавалась пошепки:

„Це єґомость топив св. Яна. Він вбив Юрася, який це бачив“.

До цього додавалась розмова з фірманом Іваном, поводження о. Калиника підчас похорону, його хворість і т. инше.

Дійшла ця чутка й до повітового міста. Приїздив до о. Калиника слідчий, побув кілька годин і поїхав. На цьому справа й скінчилась.

Скінчилась для населення, але не для о. Калиника. Він страшенно перемінився. Тікав від людей. По ночах молився. Зблід. Змарнів. Зістарівся...

Через два місяці він помер.

І забрав з собою на віки таємницю жахливого вбивства й замаху на статую св. Яна.

Так ця загадкова історія залишилась невідгаданою...

Станиславів, 2. серпня 1920.

СТАРИЙ ПАЛАМАР.

I.

У той час на Холмщині було немало сел, де, як у побожній семі, панували згода, мир та тишина.

Перше місце серед цих сел, безумовно, належало Верховицям. Тут народ здебільшого був тверезий. Ледацюга пан, зайнятий полюванням та картами, дуже мало „дбав" про селян і, коли стара коршма завалилась, він, на сором собі й селу, нової не збудував.

Зате у Верховицях ніщо не мутило життя, не порушало спокою й не виводило народ з рівноваги. Все тут робилось спокійно, просто, без тертя й без хвилювання. Навіть при такій надзвичайній події, як смерть паламаря Гуди, верховичане не втратили, як кажуть, голови.

Паламаря, розуміється, з честю похоронили, вшанували його память добрими поминками, на яких був у вдови не тільки дяк, але й сам єгомость, і почали думати про нового паламаря.

— Кого ж ми візьмемо? — турбувалися братчики.

Але небіжчик панотець Йосип Глиняний, який за все своє священствування всього один

раз похвилювався (коли підчас „Тебе поєм“ хтось голосно чхнув), — спокійно відповів:

— Чого турбуватися! Бог сам дасть.

І дійсно, Бог дав такого паламаря, який нікому й не снився й який на протязі кількох років відогравав більшу ролю, ніж братчики, ніж старости.

Сталося це так.

У неділю після Служби Божої панотець сказав парафіянам:

— А но, почекайте там коло церкви, побалакаємо, кого б нам на паламаря взяти.

Звичайно, ніхто до дому не пішов. Було ясне, Боже літо. Посідали люде на паркані, на муравці, під дзвінницею. Чекають та мирно балакають про те, що кого болить. А дівчат аж пече від нетерпіння.

Нарешті вийшов з церкви священик. Почалась нарада. Звичайно, балакають старші, а молоді слухають та вчаться.

— Так кого ж ми візьмемо? — каже єгомость. — Треба, щоб людина була й розумна, й побожна, й росторопна, бо мусить й до престолу наблизитися, й святу річ у руки взяти, й взагалі не забути язика у роті підчас Служби Божої. Так кого ж, кажіть?

— Долиняка Миколу! — сказав хтось з присутніх.

— Я не можу. Я раз-у-раз грішу; що посту забуваюсь і скоромлюся... Вибирайте кого иншого.

— То може Івана Брилу.

— Я теж не можу, — почервонів Брила, — ви ж знаєте... в „козі“ сидів... за те, що на шальварок не виїхав то-рік.

Перебрали ще кількох парафіян, але за кожним був якийсь гріх. А як важкого гріху й не було, то або Бог численною сем'єю наділив, або щось иншого перешкоджало.

Зажурилися парафіяне. Та й їсти вже хотілося.

Враз виходить наперед старий Василяк.

— Як що нікого нема, то може мені дозволите тимчасово бути паламарем.

Всі аж здивувалися. Василяк — найповажніший, найбагатший і найчесніший з усіх господарів села. Йому б старостою бути, а не паламарем.

— Де ж вам куме, — почав сусід.

— Не кажіть; нічого путнього не скажете. У господарці — мене сини заступили, робити нічого, то й хотів би Богові послужити, бо може швидко й помирати придеться.

Парафіяне з радістю прийняли пропозіцію Василяка, й дуже пишалися своїм паламарем перед иншими парафіянами.

— Хоч цілий світ обійди, такого другого не знайдеш.

Всі з паламаря були задоволені, а Бог уділив йому довгого віку, — то й прослужив старий Василяк аж девять років.

II.

Уділив Бог довгого віку й священикові Глиняному. Отже й служили двоє старих, як голуби сиві й як козлятка — вперті, — єгомость та паламар. Священик кроку не зробив, не порадившись з паламарем, а паламар на крок не відходив від єгомостя, щоб бачити, як і що він робить.

І чого не міг зробити священик, то вже напевне зробив паламар.

Траплялося, що о. Глиняний переконує, якого-небудь „калакута“ в тому, що православна віра найкраща за всі, з сил спаде, терпіння втратить, — а нічого зробити не може. — Тоді звертається до паламаря.

— А тепер говоріть ви, Сидоре, може вам вдасться переконати його.

І бували випадки, що паламареві й справді вдавалося. Як почне говорити отак по-простому, то й зрозуміє людина.

— Хе-хе-хе! — сміється бувало о. Глиняний, — жаль, що в вас, Сидоре, освіти не має; священиком, або місіонаром би вас зробили.

— Може й краще, що освіти немає, — сміючись відповідає Василяк, — бо як би я був ученим, то може б й мене люде не розуміли...

Єгомость робив суворе лице, а сам сміявся, при чому, замість звичайних звуків з його уст неслося:

— Ну, ну, ну!

Найбільше радилися старі перед великими святами та відпустами. В цих нарадах завжди

брав гору Василяк; як тільки священик почне висловлювати свої міркування що-до прикраси церкви, що-до світла або порядку, Василяк раз-у-раз перебиває його:

— Це вже моя справа. А ваше діло, прошу єгомостя, добре Богові молитися та людей навчати. Ні, ні. Краще не втручайте, бо гірше вийде...

Священик корився, бо паламар все одно від свого не відступився б. А це переможцеві давало ще більше духу. Не спить старий, не їсть. Усе працює. Зате як одягне церкву на Різдво ялинками, або на Зелені свята берізкою, — як у раю, тільки пташок Божих бракує. А кращого „Гробу" у страсну пятницю ні в одній парафії не бувало. Чужі приходили дивитися. Правда, Василяк не все робив сам: йому помагали й хлопці, й дівчата, й навіть старші люде, але головою всього був старий паламар.

Взагалі Василяк служив церкві з відданістю та щирістю. Коли він, сивий з білою бородою й добрими блакитними очима, подавав кадило, або запалював свічки, або щось инше робив, у церкві теплішало та світлішало.

Особливо впливало на парафіян те, як він дзвонив. Не знаю, чи всі зрозуміють це явище. Але, справді, Василяк дзвонив не так, як дзвонять звичайні паламарі. Здається, вдарити у дзвін і все, бо це ж не струмент який. Та ні. Старий паламар дзвонив якось особливо. В його руках дзвони промовляли, як живі; промовляли чоловічими голосами, просто до серця. В них чу-

лося щось таке, чому немає назви. Здавалось, що у відповідь на натхнені мідні звуки дзвонів довкола у природі — у садках, луках і далеких полях і лісах — промовляла якась велика-велика любов, якась безмежна ласка, якась цілюща тиша, що мягко ллялася в душу й лікувала її від усякого тягару та болю.

Особливо прекрасний був цей дзвін у суботу ввечері. Ще горить робота довкола, ще людське серце бється у буденній гарячці, а з двінниці вже злетів перший вдар.

— Буммм... — промовив найбільший дзвін, і цей могутній аксамитовий звук понісся далеко-далеко по селу й за село.

За ним полинув другий, третий, четвертий.

Почули селяне у полі ці звуки. Здіймають капелюхи та шапки, хрестяться. Де-не-де чується:

— От, як старий промовляє!...

III.

Якось у середині пилипівки о. Глиняний помер.

Наближалося Різдво. Парафіянам хотілося по-божому відсвяткувати це велике свято, а священика не було. Зібралися, порадилися тай післали до єпископа посланця. Цим посланцем і був старий Василяк. Що він казав єпископові, парафіяне не знали. Але через кілька день — священик вже був.

— Як ви це так, куме? — цікавилися приятелі: — мабуть, щось таке закрутили єпископові, що так поквапився.

— Гм... Сказав, що як за кілька день священика не буде — всі до костьола підемо...

Селяне сміялися, а Василяк, викресуючи огня до люльки, й не моргнув навіть.

Нового священика паламар зустрінув попростому.

— А як, прошу єгомосця, звати вас? — спитався він, як кажуть, з копита.

— Отєц Карп, — відповів священик по російському.

— Карп? В нас так називають панську рибу. А на людей кажуть Карпо.

— То так по-вашому, а по-русски Карп.

— Ага. А призвіще ваше? Яке буде?

Священик здивовано глянув на паламаря.

— У мене прозвіща нєт. Мене називають по фамілії — Баранов.

— Так, так, — прошамкав Василяк, — Баранів... а в нас таких нема.

— А ти кто будеш? — спитався у свою чергу священик.

Тепер зморщилося чоло в старого Василяка; він не призвичаєний був до „тикання", але стерпів.

— Я, — відповів він поважно, — тутешній паламар. По своїй волі девять років прослужив й девять років пан-отець мене слухався.

Священик глянув на старого з-під брови.

— Не всьо розумєю по-вашему.

— Навчитесь. Ось який дурень стражник Звірів — він теж з Росєї, — а навчився. Бог поможе.

Не знаю, чим закінчилась би перша розмова Баранова з Василяком, як би не почувся голос матушки:

— Отєц Карп! треба меблі розставляти.

— То я вам поможу, — заговорився Василяк і взявся до роботи.

Де-який час йшло гладко. А як дійшло до ліжок, у спальні скоївся інцідент. Бятюшка хотів поставити своє ліжко біля зовнішньої стіни, а матушкине ліжко біля стіни внутрішньої. А Василяк хотів зробити навпаки.

Нєт, так не будет, — заявляв священик.

— А я вам, кажу, пане єгомостю, що так повинно бути. Матушка буде спати на правому боці й світ не буде різати їй оченяток, небіжка матушка теж так спала. Вона й померла на цьому самому місці.

Матушка як почула це, то аж замахала руками:

— Не хочу, не хочу!

І батюшка з матушкою поставили ліжка по свойому.

Цей факт нічого доброго Василякові не предвіщав. Самолюббя його було боляче ранено, бо він не був призвичаєний до такої поведінки священика. Настрій в нього впав. І він, попоравшися ще кілька хвилин, пішов до дому.

Тяжко було в нього на душі. Хотілось зайти на плєбанію, щось порадити панотцеві, як це бувало колись, побалакати про церкву, — а серце не тягло туди.

— Не з наших він. І не розуміє нас і балакає так, що не второпаєш.

IV.

Дальніші відносини священика з паламарем вирішила неділя.

Отець Карпо правив першу Службу. Народ, як звичайно, пильно придивлявся до кожного його кроку, прислухувався до кожного звука. Й це хвилювало його. Він напружував усі сили, щоб стримати свої хвилювання й показати себе з найкращого боку. Про це саме старався й старий паламар. Йому теж хотілося дати до зрозуміння, що він не аби-який паламар і добре знає, як і що робити.

На цьому пункті й стукнулися єгомосць з паламарем.

Перед Євангелією старий схопив аналой та поставив перед царськими вратами.

— Не нужно, — шепнув священик, — убери.

— Як не треба. Будете-ж євангелію читати.

— Євангеліє читаєтся на престолі...

— Це неправильно, — авторитетно зауважив паламар, — треба читати лицем до народу. Христос, як проповідував, то не відвертався спиною.

— Дєлай, как велят, — спалахнув священик.

— Але, прошу єгомостя, ви помиляєтесь. Весь народ знає, що єванґелію треба читати там, а не тут. Небіжчик завжди так читав.

Священик замовчав. Єванґелію він прочитав на престолі, а аналой простояв сиротливо на со-

леї. Парафіяне все це бачили й, розуміється, були по боці паламаря, бо він робив „що треба“.

Далі Василяк все робив так, як „завжди робилося“ за часів небіжчика Глиняного, різко підкреслюючи, що верховичане, мовлявши, не втемя биті й добре розуміються на Службі Божій. Священик кипів, але мовчав, побоюючись непорозуміння.

Але воно все ж таки сталося.

Після „отпусту“ священик увійшов у вівтар і почав роздягатись.

— Треба ж хрест людям дати, — звернувся до нього паламар, тримаючи в руках свячену воду та кропило.

— Какой крест?

— Та поцілувати. Чекають же люде.

Священик виглянув з вівтаря: дійсно парафіяне чогось чекали.

— Ідіть же швидше, — наказуючи сказав Василяк, — бо будуть гніватися.

— Не розберьош вас, — буркнув єгомость і почав одягати фелон. — А вода зачєм?

— Кропити людей.

О. Карпо не знав, як кропити — чи всіх разом, чи по одному, а паламаря питатися не хтів. Тому кинув старому.

— Кропить не буду.

Паламар вийшов до народу й оголосив:

— Хрест дасть, а кропити не буде.

Серед парафіян перебігла хвиля незадоволення. Священик це бачив і відчував. І в душі

його спалахнуло якесь недобре почуття до старого паламаря.

Виходячи з церкви о. Баранов холодно й різко сказав Василякові:

— Ви, Василяк, не в свої дела не вмешивайтесь. Чтоб этого больше не било.

— Хіба ж Служба Божа не моя справа? — здивувався Василяк: — та я девять років добровільно прослужив. Девять років мене небіжчик „слухався“. А він старший був за єгомостя. І ви мусите слухатися, як правду вам кажуть. Бо правда тільки одна на світі, — хто б не казав її — чи пан, чи хлоп.

Священик не стерпів.

— Довольно, старик, глупости говорить. Вам нужно отдохнуть. Потому я завтра же наймаю нового паламаря.

У голові Василяка сталося щось таке, наче б хто пошматував його ціпом. Одну хвилину він стояв непорушно, як непритомний. Отямившись, він змірив священика від рудої бороди до ніг і мовчки вийшов:

— Шановні парафіяне, — звернувся він до людей, — єгомость зараз звільнив мене з паламаря. Заявляю вам, бо ви ж мене вибрали... ви ж повинні...

Старий ще щось хотів сказати та голос його затремтів. Він відвернувся й почав витирати полою очі.

Це селян зворушило. Замовчало все, як перед хуртовиною. Момент був небезпечний.

— Та ми!... ми повинні! — хтось вигукнув... і обірвався...

— В цей момент вийшов священик. Де-які поздіймали шапки, повставали. Діти підбігли поцілувати руку.

Священик кланявся, благословляв, а сам швидче відступав, боячись неприємної резмови...

Василяк окинув оком селян, покивав головою та пішов до дому.

У цей день він не вийшов на вулицю, не показався нікому на очі, навіть уникав дітей та внучат...

На другий день священик взяв свого парубка на місце паламаря й почав його вчити дзвонити. Що дня ходили вони до дзвінниці й, обмотавши дзвони шматтям, довго вправлялися. При чому дзвонили не по-тутешньому, а по російському.

Василяк, бачучи це, аж нігти собі гриз. Зхуд неборак, змарнів, згорбився. Селяне одверто шемрали проти священика. У повітрі дихнуло заколотом. Хмари чорніщали.

В суботу новий паламар вже задзвонив голосно. Село ахнуло. Такого дзвону ніхто тут ніколи не чув.

— Бє в душу, як у бубен, — варчав старий Василяк.

— Гопака можна танцювати, — всміхнувся пяниця Скикай.

Починаючи з неділі пішли в церкві нові порядки. Через них селяне майже не пізнавали власної церкви. Щось і своє і чуже. Й хочеться

молитись — і холодно в души. А Василяк став у далекому куточку й завмер. Не смів очей підвести. Аж жаль його було...

— Треба піти до єгомосця, — чулись несміливі голоси, — побалакати, виснити. Бо він, значиться, не знає, до чого люде призвичаєні.

— Іди, іди, — передразнювали де-які прихильники Василяка, — побалакаєш як гуска з водою.

V.

Прийшло Різдво. Улюблене на Холмщині свято. Улюблене не тільки за книші, пироги, щедрівки, „звізду“, „вертеп“, — але найбільше за колядки.

Ніде колядки не досягли такого розвитку як на Холмщині. Ніде вони так не приросли до серця селянина, не уявляють собою такої національної сили, як тут. І ніхто їх так не любить, як Холмщак.

Скінчилася літургія. Молебень. Священик вийшов дати поцілувати хрест.

Завмерла церква.

Враз здрігнулося повітря, але ще міцніще — серця парафіян. Звукові хвилі могутньо вдарилися у всі стіни старої церкви. Й полились жваві, бурхливі, гарячі:

Небо й земля,
Небо й земля
Нині торжеству-у-ють...

Проспівали другий куплєт — — і вдарили як грім весняний, могутній і ніжний:

Христос родився,
Бог воплотився.
Ангели співають...

Як небесні ліри бреніли жіночі голоси. А баси, неначе вириваючись не з грудей, а з глибин землі, гаряче наступали за ними, як залізом підкреслюючи кожну думку, кожне слово.

Бог воплотився...
Царіє витають...

І сталося щось надзвичайне. У мить сотні голосів злилися в один велитенський орган. Співала вся церква: всі старі й молоді, жінки й дівчата, діди й діти... Широкою стихійною лавою загуділо:

Чудо, чудо повіда-а-ють!...

Священик одразу й не стямився. Несподівка зачинила його уста, скула волю й звязала язика. Нічого подібного ніколи він не чув. Стихія побідила, але не надовго. Коли стихли останні звуки першого куплєту, єгомость дав знак дякові. Дяк зрозумів заборону й хтів колядку обірвати; але народ продовжував співати сам.

— Ви устава не знаєте! — накинувся священик на дяка після Служби Божої. — Нельзя пєть того, что не полагаєтся, а тєм болєє какія-то язическія пєсні.

— Колядки — пісні релігійні, — відповів дяк, — народ їх співає спокон віку і дуже їх любить.

— Ну і довольно напєлса. Что б їх больше нє било.

Вістка про заборону колядок у кілька хвилин пролинула по всьому селу. Пролинула, як жалібний дзвін. Свято було зіпсовано. Майже в кожній хаті йшли гарячі розмови з приводу заборони. Селяне хвилювались.

— Як же так? — Наші діди й прадіди співали, а нам забороняють? Цього не може бути!

На вечерню зібралося людей, як звичайно, повна церква. Ждуть, що буде. Ось кінчається вечерня. Наближаєть час співати колядки. Чи будуть співати, чи ні?

— А ну, — шепчуться на клиросі.

— Я не можу — каже дяк, — мені заборонив.

Селяне починають хвилюватися. Відчувається напруження.

— То співаймо самі, — враз почувся голос Василяка. — А ну, за мною.

І старий затягнув:

— Ни-и-ні, Адаме возвесилися...

Церква, як одна людина, підхопила:

— Е-ево прамати!
Від сліз утри-и-ся...

Колядка знеслася з такою силою, з таким огнем, що дяк не втримався й почав непомітно вистукувати такт ногою.

Священик вибіг з вівтаря.

— Перестаньте, перестаньте!

Але церква співала ще міцніше.

— Перестать! — гримнув священик.

Колядка обірвалась як струна, тільки щось заболіло у грудях...

— По уставу не полагается. Поетому нельзя. К тому і грех, ето песні не церковния.

— Батьки наші співали, — несподівано відозвався Василяк, — і ми будемо співати.

— Не будете, я запрещаю.

— А ми будемо, бо ми господарі у своїй церкві, - відпер Василяк.

— Я не позволю.

— А як не дозволите тут колядки співати, то ми перейдемо до костьола співати коленди.

Священик не втримався:

— Что ето бунт! В храме Божьем! Совращеніе! Кощунство! Я сьогодня ж начальству донесу!...

Почувши слово „начальство“, селяне почухали потилиці та почали виходити з церкви.

VI.

Через кілька день приїхала поліція з повітового міста. Списали протокола. Старого Василяка заарештовали та повезли до міста. Проводити його вийшло все село. Плакали, цілувалися, хрестили на дорогу.

А сивий паламар спокійно дивився на селян і тихо промовляв:

— Нічого. Прийде час — і подзвонимо, й колядок поспіваемо. Та так поспіваемо, що аж сам Бог відчинить у небі віконце та послухае нас.

Священик Баранов у ту ніч міцно позачиняв всі свої двері та вікна й довго перед сном молився. Матушка теж довго трусилася. Врешті — даремно.

Верховичане разом з иншими парафіянами кілька раз подавали до єпископа та до консісторії прохання про призначення другого священика та не з Росєї. Але просьба їх не була задоволена. Щоб не було иншим парафіянам спокуси та для престижу духовенства, кожний раз ухваляли Баранова залишити на місці.

Через де-який час старого Василяка судили в окружному суді за совращення православних та за образу священика й храма підчас Служби Божої. Але, через відсутність злочину, виправдали.

З того моменту пройшло чимало часу. Багато життя зтерло, згладило. Багато уляглося в душі та забулося.

Але прірва, вирита рукою священика Баранова між парафіянами й церквою, росла та росла. Авторитет священика падав. Ті нитки, що колись привязували селян до церкви, одна за одною рвалися. Церква пустіла. Молодіж холонула та відпадала.

А коли в 1905 році проголошено було маніфест про релігійну толєранцію, чимало парафіян перейшло до католицтва.

Священик Баранов, тоді вже старий і сивий, поясняв цей факт працею ворога. Та не знав він, на жаль, де скривався цей ворог Холмщан.

Старий Василяк до цих сумних подій не дожив.

Літературна Бібліотека „Русалки“

досі вийшли слідуючі випуски:

1) Олесь Бабій: Ненависть і любов. *Поезії.*
2) Клим Поліщук: Скарби віків. *Легенди.*
3) Клим Поліщук: „Вовчко“. *(Із записної книжки)*
4) Галина Орлівна: Шляхом чуття. *Новелі.*
5) Олесь Бабій: Шукаю людини. *Нариси.*
6) Лімничечко: Хуртовина. *Поезії.*
7) Василь Софронів: Під сміх війни. *Нариси.*
8) Клим Поліщук Роспята душа.
9) Тогож автора: Веселе в сумному. *Сатири.*
10) Клим Поліщук: Жменя землі. *Гал. легенди.*
11) Вол. Островський: Хома Дубило. *Історичне оповідання з життя Холмщини.*
12) Тиберій Горобець: Квіти й бодяче.
13) Галина Орлівна: Перед брамою. *Новелі.*
14) Клим Поліщук: Отаман Зелений. *Сучасний роман.*
15) Антін Павлюк: Незнайома. *Уривки із записника.*
16) Федір Дудко: Краса життя. *Оповідання.*
17) В. Островський: Вівці й пастирі. *Оповідання.*

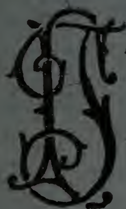
Ціна всіх випусків 2000 Мп.

АДРЕС: Видавництво „РУСАЛКА“,
ЛЬВІВ, вул. Куркоза ч. 10.

Володимир Островський.

Хома Дубило.

ІСТОРИЧНЕ ОПОВІДАННЯ З ЖИТТЯ ХОЛМЩИНИ.

ЛЬВІВ-КИЇВ 1921

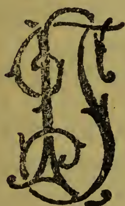
Літературна Бібліотека „РУСАЛКИ“

Випуск 11.

Володимир Островський.

Хома Дубило.

ІСТОРИЧНЕ ОПОВІДАННЯ З ЖИТТЯ ХОЛМЩИНИ.

ЛЬВІВ-КИЇВ 1921

Літературна Бібліотека „РУСАЛКИ“

Випуск 11.

З друкарні Ставропиґійського Інститута у Львові
під управою Ю. Сидорака.

I.

Село промовляло несчисленними голосами.

На дорозі боролися та бігали навипередки хлопці. Цокотали та сміялися підлітки-дівчата. В кількох місцях, десь біля хат чи у садках, лунали співи.

А на кінці села у шинку, що пан збудував для більшого прибутку, дуже ретельно працювала скрипка, гудів поважний бас та відбивав свої „колінця“ невгомонний бубен. Він так горяче кидав у повітря своє: „бум-цик-цик! бум-цик-цик!“, що маленькі дівчата не могли втриматися й до поту танцювали на дорозі, голосно вистукуючи такт голими пятками.

Час від часу з боку шинка долітало:

— Гу, гу, гу!

Це гукали гарячі танцюристи.

І безодню цих вигуків ледве чи хто міг би змірити. Ледве чи сказав би, що це було: чи вибух загамованої панщиною енерґії, чи крик про волю уярмленої душі, чи бенкет відчаю, чи щось инше...

Дмитро Дубило, почувши у хаті ці вигуки, процідив крізь зуби, не випускаючи з рота люльки:

— Гуляють так гуляють!...

— Тільки й є хлопського життя, — відповів сусід Перепелиця й раптом запитався: — А ви, куме, вже панові все відробили?

— Чорт ма! Мені здається, що все, а тивун *) то раз у раз тиче мені свою палицю у вічі, — каже, що ні. А хіба ж я розуміюсь на його карбах...**) Мабуть, обманює старий пес. Оттак тільки й робиш на пана...

Дубило махнув рукою й, випустивши з рота цілу хмару диму, спустив голову.

Помовчали. Прислухались. Звуки музики ясніше та ясніше долітали до хати.

— Жвавий бубен, — зрушив головою Перепелиця, — аж підіймає. Оттак і здається мені, що ще міг би вдарити.

„Бум-цик-цик! Бум-цик цик!“ — гордо гудів бубен у нічній тиші.

— А як жалібно промовляє скрипка — зауважив Дубило, — наче плаче, аж за серце бере...

— Так, так, — замислено повторював Перепелиця, вистукуючи попіл з люльки. — Душа чогось потрібує... Чогось брак її. Оттак би, здається, щось таке зробив, щоб аж...

— Так, так, куме... Й я те ж кажу...

Перепелиця враз підняв високо голову:

— То може підемо?... оттак, по кватирчині щоб душа не нила? га?

— Що ж. Як пити—то пити...

Підвелись, взяли шапки й вийшли з хати...

— А ти, Хомку, чого не бавишся з хлопцями? — звернувся Дубило до сина, що самітно сидів на призьбі.

— Я так... посижу тут...

— Ну, як хочеш... А ніч гарна, — зауважив Дубило, — аж щось оживає у грудях... Зірок як багато! І які ясні.

---

*) Старший панський слуга, що стежив за працею селян.

**) Значки на палиці, якими тивун нотував відроблене.

— Так, так, бормотав Перепелиця, — тому й хочеться щось таке зробити, щоб аж...

II.

Скрипка то нила, то сміялася крізь сльози. Зато бубен відбивав свої звуки весело й з запалом, наче хотів звернути на себе увагу цілого світу. Й звуки його неслися далеко-далеко, за село, за річку, аж ген до самого панського лісу.

Ніч тихо схилилась над землею й заглядала у людські душі своїми холодними зоряними очима.

Від цього темного зору ночі у душі Хомка аж щось боліло. Він непорушно сидів на призьбі, дивився у далечінь темно-аксамитного неба й про щось думав. Але про що — й сам не сказав би. В душі від цих дум щось ворушилось — і боляче й солодко.

Нарешті самітність почала надто тяжко гнітіти його молоду душу. Він вийшов на улицю й пішов у бік шинка. Там у вікнах сяли веселі струмики світу. Біля хати маячили якісь темні сильветки. З дверей вирывалися хвилі звуків — сміх, топіт ніг, гомін.

— Весело тут, — промайнуло в голові Хомка.

Він протиснувся у шинок, став на пеньку біля стіни й глянув довкола. Голов було як море! Пів села. Дівчата і хлопці — червоні, як раки. Танцюють, аж земля дріжить, тільки піт витирають. За столами сидять старші. Майже всі пяні, але ще пють, наче хочуть втопити всі свої думки й почуття. Шинкар Борух закручує пейси та весь час сяє від задоволення: бо заробіток великий буде. Його жінка гойдає на руках маленького Йоселка, у такт музики, й теж всміхається.

Нарешті Хомко примітив свого батька. Він сидить з Перепелицею. Обидва пьяні. Ніби смі-

ються, а обличчя якісь сумні, наче щось тяжке пригадали. Поруч—мати з Перепеличихою. Вони веселі, жваво балакають і сміються.

Музики перестали грати.

— Ану, чого ви там стали! — гукнула на них Перепеличиха, — грайте ж швидче, бо хочу танцювати.

Ушкварили музики.

Перепеличиха вийшла на середину, взялася під боки й, притупуючи старими ногами, почала:

Прошу тебе, любий сину,
Нейди, нейди на Вкраїну,
Бо як підеш на Вкраїну.
Не побачу тебе, сину!

Змахнула рукою, схилила трохи голову на бік й затупала ще міцніше:

Бо як підеш на Вкраїну,
Не побачу тебе, сину...

Хриплий, але майстерній спів старої Перепеличихи, її жвавий танок, вогонь, рухи, — все це зачарувало Хомка. Він довго у цю віч не міг заснути. А на другий день, десь увечері, звернувся до матері:

— Мамо, про яку це Україну вчора співала Перепеличиха?

— Це наша країна. Далеко вона йде, ген-ген за Холмом. Де степи широкі як море.

— Там наші живуть?

— Еге-ж, наші. І звідси теж пішло наших чимало. Як кому тут тяжко живеться, то йде туди, у степи...

— Чого тяжко?

— А того, як пан лихий та покривдить — чи набе батогами, чи дівчину або жінку забере...

Хлопець замислився.

— А що вони там роблять?

— Що? Козакують. Ловлять рибу, бють звіря, збірають мед та воюють?

— З ким воюють? — здивувався Хомко.

— Або з татарвою, або... — мати забалакала тихше... — на панів нападають та мстяться.

— Значиться — і коні мають, і зброю?...

— Еге-ж, — як звичайно вояки.

Хомко пильно глянув в обличчя матері й в його очах спалахнув огник. Через мить він пригаснув. Хомко опустив вії й спитався:

— А їм не жаль покидати своє село, мати, батька?...

— Жаль, синочку, жаль, особливо, коли є жінка, свої діти... Про це навіть у пісні співається.

Мати заспівала:

Ой не ходи, журавелю,
Тай на озеро пити:
Стережуть тебе ляшойки,
Хочуть тебе вбити.
Як же мені не ходити
Тай на озеро пити,
Коли там моя жінойка,
Маленькії діти...

Мати ще довго оповідала про якогось селянина, що збіг з Холмщини у степи, а потім не витримав та прийшов потайки, щоби побачити своїх. Його схопили, судили, били... Але він, все перетерпів і, побачивши жінку й дітей, знову втік у степи...

Хомко сидів непорушно. Не слухав. Бо всі його думки перенеслися у широкі українські степи, де, як вихор, носилися вільні й хоробрі

козаки, де воювали з татарвою, нападали на панів, сумували по Холмщині й тихенько поверталися до дому, як журавлі на озеро...

III.

Пройшло кілька років.

7 вересня народ з усіх кінців Холмщини йшов та їхав до Холма на свято „Пречистня“.

Насунувся звідкілясь, як чорна свита, теплий осінній вечір.

— А що, може відпочнемо? — голосно гукнув старий дід, що їхав на першому возі, озираючись назад.

— Можна! Ґаразд! — відповіло кілька голосів.

Дід загукав на своїх волів і звернув з дороги у ліс. За ним — решта. Росташувалися, запалили огонь. Весело стріляють золоті іскри, гріє полумя; сосновий дим приємно лоскоче у носі.

Через півгодини вже всі богомольці були біля вогню. Весело балакали, оповідали, сміялися. Один тільки нарубок, що пристав по дорозі, стояв осторонь під сосною і нічого не говорив.

— А ти чого не смієшся? — кинув дід.

— Сміється той, хто може, — відповів парубок.

— А ти вже не можеш? — засміялася якась молодиця: — старий вже, чи може хто дівчину або жінку вкрав?...

Парубок здрігнувся. Ще далі відійшов від огня.

Розмова продовжувалася. Звичайно, найбільш оповідали про ріжні надужиття панів.

Дорога де-кого втомила. Одні куняли біля огню, другі вже спали на возах. Тільки сивий дід увесь час порався біля своїх волів та збірав

сухі гилки й підтримував огонь. До нього обережно підійшов таємничий парубок і торкнувся його ліктя.

— Дідусю, хотів би з вами побалакати.

Дід глянув на нього запитуюче:

— А що?

— Ходіть, розкажу...

Відійшли від огня й втонули у нічній тіні.

— Дідусю, — почав парубок, — ви багато бачили на свойому життю, тому слово ваше мудре. Ось скажіть мені, щоб ви зробили у такому випадку... В одному селі жили селяне, мали єдиного сина, любили його як душу і мріяли про його щастя. Й те щастя було близько. Полюбив парубок дівчину, гарну, як зірка, й одружився з нею. А на другий же день пан забрав її до себе... до услуги... бо вона давно йому подобалася, а жінки в нього не було. Взяв тай осоромив її. Чоловіка ж казав батогами висікти на гумні... Не стерпів той та побив пана, а сам утік. Пан за це висік його батька та так висік, що старий помер... Ось і скажіть, що тепер робити цьому парубкові? де шукати правди та суду?

— Е-хе-хе, — зітхнув дід, — де шукати? Хіба-ж тільки у небі, або у степу...

Парубок насторожився.

— У степу?

— Еге, тільки там... Бо тут піймають, вернуть до пана, а далі — звісно що...

Парубок замислився. В голові промайнули малюнки степу, про який оповідала йому мати, а в ухах бреніли звуки пісні старої Перепеличихи:

Бо як підеш на Вкраїну,
Не побачу тебе, сину...

Боляче щось стиснуло серце, але парубок переміг біль.

— Спасибі, дідусю, — твердо сказав він, — спасибі. Моліться за того парубка, щоб не згинув марно, щоб ще побачив мати та Холмщину... Моліться.

— Стрівай, сину, — схопив його за руку дід і недвозначно спитався: — А може й за тебе молитися?... Га??

— Може — й за мене... за Хомка... Не забудьте ж — за Хомка. А тепер бувайте здорові.

Парубок вийшов на дорогу й щез у темряві ночі.

На другий день дід ще раз побачив його на „одпусті" на Холмській горці. Людей було багато й у всіх обличчя були ясні, святошні. В одного тільки Хомка лице було покрите важким сумом. Дід підійшов до нього і шепнув:

— А вертайся... та з козаками...

— Чудне ви кажете, діду..., сюди? зі степу? та з козаками?...

— Для Бога все можливе.

Попрощалися.

— Вернутися... та з козаками... — блимало в мозоку Хомка, коли він, покинувши Холм, прямував до Буга, щоб тікати у степи, — чудний цей дід... і все у життю якесь чудне...

IV.

Військо розташувалося біля Замостя. Зброя тимчасово була завішена, й козацтво страшенно нудилось.

— Військо не може сидіти без праці, — докладав полковник, — хвилюеться, псується. Не для того ж прийшли сюди козаки, щоб тільки до молодиць залицятися.

Хмельницький нахмурив чоло й вуса його сустили ся ще нище.

— Пане полковнику, ви знаете, що післано до Варшави, й поки не буде відповіді, ми не станемо до зброї. Бо старий король помер, а новий ще не дав нам приводу до війни. Може він і задоволить всі наши домагання.

Полковник сумно покивав головою.

— А що робити з людьми?

— Стримувати. Щоб ніхто не смів...

Хмельницький, не докінчивши цеї думки, тихше спитався:

— А де Хома Дубило?

— Пішов у гости до свого пана та до жінки. Ви ж бачите, як весело освічена Холмщина що ночі. За пятьдесять верстов видно... Минув, як кажуть, Володаву й тепер вже десь під Білою...

— Заверніть його, накажіть! — кинув Хмельницький.

— Спробую. Але — хіба ж битися з своїми козаками?! В нього загін міцний, як одна семя..

— Робіть, що знаете.

Полковник вклонився й вийшов.

Дубило гуляв.

Загинув його пан. Садибу пожерло полумя. Але це не вернуло з могили ні батьків, ні Ганусі. що померла після першого „пологу". Лишився тільки синок Ганусі від пана.

— Вбити його, щоб і насіння не зосталось! — гукали козаки загону Дубила.

— Ні. В ньому тече й наша хлопська кров — кров моеї Ганусі, і вбити його я не дам...

Дубило взяв хлопця з собою, щоб його виховати. Й з того дня пропав у ньому козак. Перестав мститися, забув про шаблюку й на пожежі не сяли його очі.

Не подобалося це козакам. Потроху вони почали залишати його й повертатися під Замосте.

— Не вояк я більше, — заплакав Дубило, — пропала козацька душа, пропала й жага волі та помсти...

Кинув Дубило коня й зброю. Взяв хлопчика на руки й пішов світ за очі. Але невинне хлопченя холодним ледом лежало на його грудях. Кров ворога-пана, що текла у дитячих жилах, викликала в ньому мимохіть якісь тяжкі, страшні почуття. Хотів він милувати дитину, гріти її, а серце — відверталось. На сьомий день Дубило залишив хлопця десь у селі, а сам пішов далі.

V.

Жовтоводий Буг, як сивий дідусь, завжди привітно всміхається до своїх гостей та, тулячись до високого берега, дзвонить срібними струмиками по гладких камінцях.

На південь від Холма, десь близче до Скригичина, сивий дідусь тече трошки неспокійно, наче хвилюється. При тому щось шепотить.

Шепотить беззубий, хотів би оповісти про того, хто жив тут на березі після Богданового походу та козацького бенкету на Холмщині, але звісно — беззубий: ніхто не розбере.

Тому й завмирає в народі оповідання про життя Хоми Дубила на поетичних берегах Буга.

Останній оповідав про нього старий поламарь Микита. Він вказував на високому березі Буга місце, де ніби-то колись стояв невеличкий манастир, а в ньому жив монах Онуфрій, колишній ватажок Хома Дубило. Жив він з братією, теж з колишніми козаками та панськими утікачами. Жили вони серед глухого лісу й довгий час ніхто не знав про них. Таємниці його знало лише небо, сивий Буг та ліс зелений. Знав ще Бог, що щоденно вислухував його горячі молитви та каяття.

Тепер на березі Буга видно лише сліди якихсь невідомих могил.

— Це могили тих монахів, — казав мені старий паламарь.

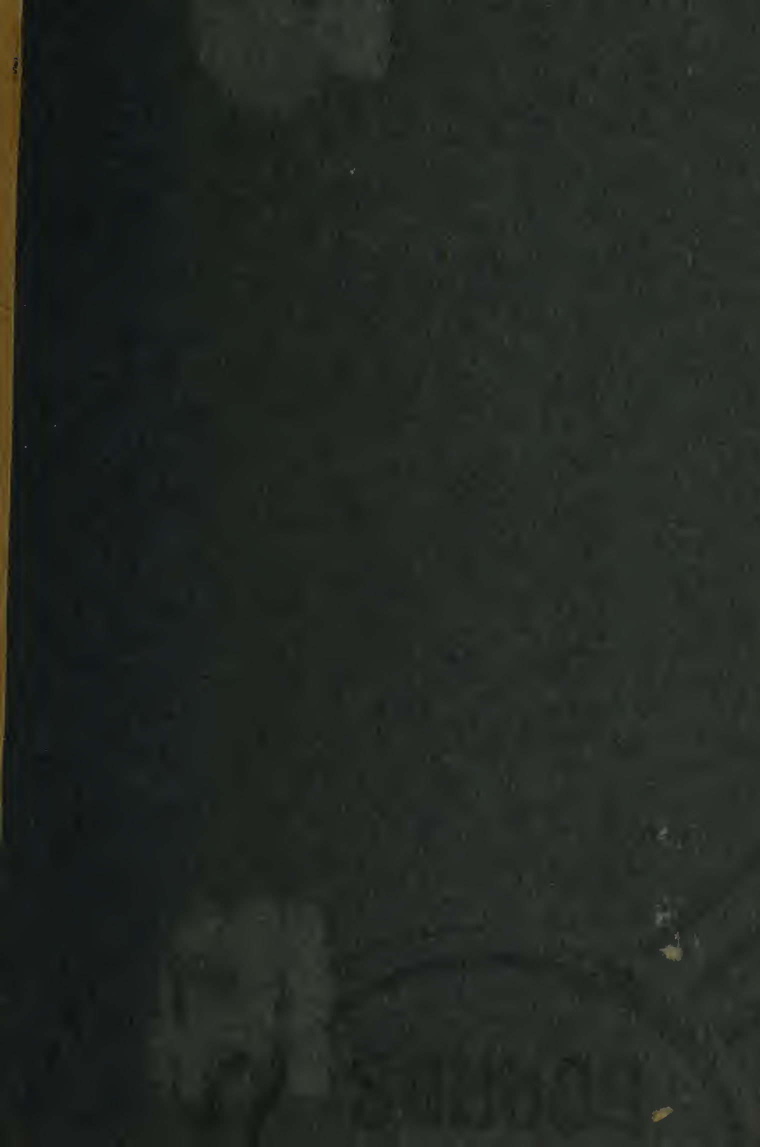
— А деж могила Хоми?

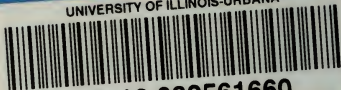
— І Бог забув. Пани, коли довідались, у пень все зруйнували, щоб і сліду не було...

Отак забулося оповідання про Хому Дубила. Знае його лише сивий Буг, але хто розбере, що шамкае беззубий.

Варшава, 1 жовтня 1921 р.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 082561660